

O NEKIM JEZIČNO-KULTURNIM PROBLEMIMA U DALMACIJI 70-TIH GODINA XIX STOLJEĆA

Zlatko Vince

1. Veliku su pažnju narodnjaci u Dalmaciji posvećivali uvođenju narodnog jezika u javni život, a do postignutog cilja dolazili su tek postepeno, upornom i ustrajnom borbom. Pojava »Zore dalmatinske« značila je veliku prekretnicu u narodnom životu Dalmacije. Petar Preradović, koji je boravio u Zadru od 1843. do 1847, svjestan svega onoga što je njegova generacija četrdesetih godina učinila u Dalmaciji, pišući znatno kasnije, godine 1865, Ivanu Augustu Kaznačiću, prijatelju i suradniku iz četrdesetih godina, veli ne bez ponosa: »U Dalmaciji se, na veliku moju radost, narodni duh bujno razvija; onaj duh komu mi prvi krila dadosmo, eto leti sad širom po toj našoj slavnoj zemlji i budi malo i veliko na domorodni ustanak«¹. Kada Preradović spominje narodni duh, to znači da je i narodni jezik postepeno uzimao sve više maha u javnom životu. Narodna je stranka doista u deset godina svoga ustrajnog rada uspjela i na jezičnom planu ostvariti određene rezultate, a još više od godine 1870.

Kada je, naime, Narodna stranka izvojevala na izborima za Dalmatinski sabor 1870. većinu, ta je pobjeda označila prekretnicu i u jezičnim pitanjima. Talijanski je jezik prestao biti otada jedinim jezikom saborskih zapisnika i izvješća, iako i među narodnjacima nije bilo mnogo onih koji bi se lako i korektno mogli služiti hrvatskim jezikom. Rasprave su se počele voditi na hrvatskom jeziku, pa su tako bili pisani i zapisnici i izvještaji. Sabor je donio zaključak kojim se hrvatski jezik izjednačio s talijanskim u uredima i sudovima, ali ga vlada nije poslala caru na sankciju. Od 1869. provedena je, barem u načelu, jednakost hrvatskog jezika s talijanskim u upotrebi sa strankama, iako je u konkretnim prilikama situacija bila drugačija zbog činovnika koji, odgojeni u talijanskim školama, nisu znali hrvatski, a ni bilježnici ni drugi nisu bili sposobni da sastavljaju svoje spise na narodnom jeziku.

Narodna je stranka uvodila hrvatski jezik kao službeni u općinama koje je dobila u svoje ruke. Godine 1872. pojavila se naredba o upotrebi »zemaljskih jezika« prema kojoj bi uredi i sudovi trebali da se služe onim jezikom kojim se služi i stranka. Tada je dakle hrvatski jezik izjednačen s talijanskim u vanjskoj službi ureda i sudova, utrakvizam (nastava u oba jezika) bio je ukinut, pa su se predmeti predavali ili na jednom ili na drugom jeziku. Hoće li

¹ Preradovićeve pisma, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. I, 1897, 108—138.

narodni jezik biti uveden u pojedine općine, ovisilo je i o njima samima, pa je borba za općinsku upravu bila za narodnjačke ideale odlučna nakon sabsorske pobjede narodnjaka.²

Kako se sedamdesetih godina hrvatski jezik poučavao u nekim dalmatinskim školama ostavio je živo i zanimljivo svjedočanstvo Dinko Politeo koji je tih godina polazio završne razrede gimnazije u Splitu. Da je to poučavanje bilo skromno, možemo lako razumjeti ako imamo na umu da ni sami učitelji i nastavnici nisu bili dovoljno spremni u svojoj struci, a nije bilo dosta ni potrebnih priručnika.³ Unatoč tome narodni je jezik sve više zauzimao nova mjesta i sve se više proširivao.

Potrebno je nešto reći i o tome kakve su bile jezične i pravopisne koncepcije u osmom deceniju 19. stoljeća u Dalmaciji.

2. Narodno-politički, pa i jezični razvoj južnoslavenskih naroda nakon 1848, a pogotovu nakon 1860, pošao je drugačijim putem nego što su to zamisljali oduševljeni ilirci tridesetih godina. Iako su pojedinci i u Dalmaciji još snatрили o jedinstvenom književnog jeziku za sve Južne Slavene, pa i o jedinstvenom ilirskom ili jugoslavenskom narodu, razvoj pojedinih južnoslavenskih naroda i njihovih jezika išao je drugačijim putem, pa su Slovenci, naročito s Prešernom, razvijali svoj književni jezik, kao i Bugari svoj. Pojedini su se hrvatski i srpski stručnjaci (pa i Slovenac F. Miklošič) dogovorili o nekim jezičnim zajedničkim pitanjima godine 1850. u Beču, ali tome sastanku nisu prisustvovali ni Gaj, a ni Antun Mažuranić ni Vjekoslav Babukić, glavni predstavnici tadašnje hrvatske jezične znanosti, ostajući pri svojim jezičnim i idejnim koncepcijama. Veber Tkalčević, koji je kasnije preuzeo vodstvo Zagrebačke filološke škole, još je osamdesetih godina bio uvjeren da će se i Slovenci pridružiti i preuzeti zajednički »ilirski« jezik.

Nakon šezdesetih godina Vatroslav Jagić, koji je nekada žustro branio osobine Zagrebačke filološke škole, već napušta ideale iliraca, pa revidira i svoje poglede na književni jezik. Godine 1864, u članku »Naš pravopis«, već se distancira od svojih nekadašnjih pogleda, a 1869. u raspravi »Podmladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku«,⁴ navodi dokaze u prilog Karadžićevu genitivnu množine. Iste te godine Adolfo Veber Tkalčević, međutim, u svojoj slovnici propisuje upravo nastavak -ah u genitivu množine, a to ponavlja i 1873. i 1876, dopuštajući na kraju da se mjesto -ah može bilježiti i nastavak -á.

U Hrvatskoj u to doba dominira uglavnom Zagrebačka filološka škola, iako se ne prihvaćaju sve osobine što ih Tkalčević traži u svojim gramatikama. »Vienac« se, na primjer, 1869. pridružio određenim Jagićevim shvaćanjima, naročito s obzirom na pravopis, pa je tako postojala razlika između Veberova školskog pravopisa i pravopisa kako su ga upotrebljavali književnici.⁵ Zagreb tako utječe ne samo na užu Hrvatsku nego i na Slavoniju, Istru, pa i

² Usp. J. Šidak - M. Gross - I. Karaman - D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, 105, i G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, Zagreb 1944, 406—408.

³ Dinko Politeo, Izabrani članci, Predgovor, Donja Tuzla [1901], str. 127.

⁴ Rad JAZU, 9, 65—155.

⁵ Ljudevit Jonke, Književni jezik u teoriji i praksi, II izd., Zagreb 1965, 103.

na Dalmaciju. Riječka filološka škola doživljava svoj zapad upravo tih godina, pa se osobinama te filološke škole služi zapravo tek njezin osnivač Fran Kurelac.⁶

Otkako je, nakon dugih priprema, napokon 1867. u Zagrebu započela radom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, u njezinim se izdanjima pojavljuju i prilozi pisani osobinama Karadžićeva načina pisanja i s obzirom na jezik i na pravopis. Prvi tajnik Akademije postao je Karadžićev gorljivi pristaša Đuro Daničić. A kada su 1868. u Srbiji službeno prihvaćena Karadžićeva jezična i pravopisna načela, javlja se sve jača sklonost, osobito u Srba, da se te jezične osobine prošire i na hrvatske krajeve.

Diferencirani pogledi na književni jezik u sjevernoj Hrvatskoj, prihvaćanje Karadžićeva tipa književnog jezika i pravopisa u Srbiji i njegov utjecaj u Hrvatskoj, pogotovu u Akademiji, razvoj nacionalnih opredjeljenja i odnosa u Narodnoj stranci i u Dalmaciji uopće — sve je to imalo određenog odjeka i na jezične probleme u osmom deceniju XIX st. u Dalmaciji, gdje se već javljaju raznolikosti u jezičnim pogledima, s osobitostima jezika Zagrebačke filološke škole, Karadžićeva jezičnog tipa i, u neznatnoj mjeri, dalmatinsko-slavonske ikavice. Javljaju se i interferencije različitih pogleda na književni jezik. S obzirom na način pisanja pretežno je u upotrebi tzv. etimološko pisanje, kao i u sjevernoj Hrvatskoj.

3. Najprije ću ukratko prikazati upotrebu fonologije, odnosno etimologije u Dalmaciji. Iako se ondje upotrebljavala redovno etimologija, ipak je već pojava knjige Pere Budmanija⁷ potakla neke ljude na razmišljanje o tom pitanju.

Kao što je poznato, u svojoj gramatici Budmani posebno i opsežno govori o prednostima fonološkog pisanja.⁸ Kako je njegova gramatika pisana talijanskim jezikom, dobro poznatim u Dalmaciji, i kako je bila prilično raširena, počelo se i na način pisanja gledati kritičnije. U »Narodnom listu« već 1867, dakle iste godine kada je izašla i Budmanijeva Gramatika, u broju 65. pojavio se članak nekoga G-a o Parčićevu talijansko-hrvatskom rječniku, ne odobravajući njegovu etimologiju, a preporučujući načelo »Piši kako govoriš!« U br. 68. osvrće se na tu kritiku Ivan Danilo, ali se s piscem u svemu ne slaže, tražeći zapravo neki umjereni pravopis koji ne bi bio ni sasvim etimološki ni sasvim fonološki. Zalažući se za posebni pravopis s elementima i jednog i drugog, Danilo na kraju smatra da bi se moglo »pravednije reći ovako: govori kako piše«.

Članak G-a,⁹ u kojem je Parčiću sugerirao da se služi fonologijom u svome drugom, talijansko-hrvatskom rječniku, nije urodio plodom, iako se pisac pozivao na Karadžića i na gramatiku Budmanijevu. Parčić, naime, nije prihvatio fonološki način pisanja ni u svojim rječnicima ni u svojim gramatikama.

Nastala je određena nesigurnost u Dalmaciji s obzirom na izbor jednoga ili drugoga načina pisanja, pa je Mihovil Pavlinović uputio pismo u vezi

⁶ Usp. Zlatko Vince, Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca, Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. I, 1968, str. 309—310.

⁷ Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) di Pietro Budmani, Vienna 1867.

⁸ Budmani, Grammatica, 241, Nota A.

⁹ Narodni list, 1867, br. 65.

s tim problemom Vatroslavu Jagiću moleći ga da mu razjasni što je bolje.¹⁰ Pavlinović priznaje kako je njegova »korenjačka sviest uzdrmana« otkako je vidio da Karadžić, Daničić i Budmani svaki dan sve više dobivaju pristaša. Pavlinović je za to da Jugoslavenska akademija, u kojoj su Daničić, Jagić, Veber, Budmani, izrekne svoj sud o pravopisu kako bi se pisci mogli lakše snalaziti. Ako bi se znanost i odlučila za »blagoglasje«, ipak bi se u riječima imala pisati »ona slova, što svak do kraja uvijek ne izgovara, ali kao da drže u prirodnoj jedrini i napunosti jezik, bez uštrba u izgovoru spominju koren, i bolje odgovaraju štiocim krupnije čudi tvrdjega uhu, na pr. *povjestnica*, *nitko*, *pšenica*, *ptica*, *kriepostno*, *slastno*; jer bi inače došli do dubrovačkog *kriepos*, *slas*, ili do djetinjinskog *bome*, *dago* itd.« Iako tu Pavlinović miješa neka pitanja, ipak je jasno da je on zapravo za etimološki način pisanja.

Danilo, koji je bio ne samo Budmanijev prijatelj nego i politički isto-mišljenik, napisao je 1873. po Budmanijevu nagovoru praktičnu gramatiku zasnovanu na Budmanijevim jezičnim principima, u kojoj se zalaže za fonologiju.

Godine 1874. izlazi drugo, povećano izdanje Parčićeva hrvatsko-talijanskog rječnika pisanog etimološki. Parčić je napustio pisanje *ie* u dugim i kratkim slogovima, te upotrebljava *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima, priklonio se i pisanju sonantnoga *r*, ali nikako nije pristao da preuzme fonološki način pisanja, nego se služio umjerenom etimologijom.

Pavlinović nije dočekao da bi Akademija propisala jedinstveni način pisanja. Naprotiv, i u njezinim publikacijama i drugdje¹¹ objavljene su rasprave pisane s obzirom na pravopis vrlo različito.¹² Od Pavlinovićeva pisma Jagiću u vezi s načinom pisanja do pravopisnog sastanka 1877. prošlo je šest godina, ali sada Pavlinović nije više nesiguran kako bi pisao: ostaje pri etimološkom pisanju.¹³ Pošto je spomenuo da se vlada u Njemačkoj upravo bavi pitanjem kako da dođe do jedinstvenog pravopisa »na bolje ujedinjenje naroda u jedinstvu carevine«, Pavlinović smatra da bi trebalo preuzeti etimološki način te veli: »koliko se god priznavalo slobode volji pojedinaca u načinu pisanja, meni se čini, da obzirom na naše odredjenike i obzirom na malu volju Srba da se odreknu izključive ćirilice, mi bismo Hrvati imali primati izgled od naprednijih Njemaca; te se i mi bolje okupiti uz ono pisanje, koje nam olahkočuje učenje narodnog jezika i zajamčuje slogu i jedinstvo; te bolje daje i snage proti razorujućim žvrljim, kojimi još miklja naša domovina. Sad je pravopis za me političko pitanje...«¹⁴

¹⁰ Pavlinovićevo je pismo objavljeno u »Viencu« 1892, br. 40, str. 636.

¹¹ L. Mrazović, Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, Vienac 1877, br. 13 i 14.

¹² Mrazović, n. dj., 219.

¹³ To se vidi iz Pavlinovićevih »Hrvatskih razgovora«, 1877. U razgovoru između Steve i Petra (koji izražava Pavlinovićeve misli) ovaj jasno kaže da ne želi napustiti latinicu za ljubav ćirilice, kako bi to Srbi htjeli s argumentacijom da je ćirilica slavensko pismo. Petar smatra da su Hrvati uopće daleko pošli za ljubav sloge te ih je to popuštanje »dotjeralo do današnje pometnje«, a s obzirom na pravopis zastupa etimološki način pisanja. Prije je, veli, mislio da preuzme fonologiju, ali je promijenio mišljenje smatrajući da je ipak važnije da oko dobije riječ napisanu tako da se lakše razabere njezino značenje.

¹⁴ M. Pavlinović, Hrvatski razgovori, Zadar 1877, 192.

Štampa se u Dalmaciji služi pretežno etimološkim pravopisom, kako je to tražio i Pavlinović. Tek će se potkraj XIX st. to pitanje oštrije postaviti, ali će škole u Dalmaciji prihvatiti fonološki pravopis, a pisci će se i dalje pridržavati etimološkog kao, uostalom, i u sjevernoj Hrvatskoj.

4. S obzirom na neke gramatičke osobine može se reći da se i sedamdesetih i osamdesetih godina objavljuju članci s različitim oblicima, starijim i novijim, slično kao što je bilo i u sedmom deceniju, a i prije.

U pluralnim se padežima imenica, pa tako i u dativu, upotrebljavaju stariji oblici: onim slavenskim *obćinam*, *učiteljem* i *pojedinin predbrojnikom*,¹⁵ *Srbom* i *Hrvatom*,¹⁶ *rieč hrvatskim majkam*,¹⁷ ali se rjeđe javljaju i noviji oblici, naročito u Danila i nekih drugih pisaca.

Lokativni oblici o *Slavenih*, u *sriemskih Karlovcih*¹⁸ mogu se naći i potkraj osamdesetih godina: u *Poljicih* i *Poljicim*, kao i instrumentalni *svojimi djeli*, ter da tim *lovor-vienci* okitimo joj grob.¹⁹

Ali postoje i razlike te se miješaju svi ti oblici, noviji i stariji, kako se moglo zapaziti još u Zori dalmatinskoj: s *natpisima* i *spomenicim*, u *pismam* i *knjigama*.²⁰

Genitiv množine redovno svršava na *-ah* osim u pisaca koji se drže gramatike I. Danila iz 1873. Kako je u dalmatinskoj štampi nastao taj nastavak *-ah* zanimljivo je pratiti, a zanimljivo je usput dodati da ga je određeno vrijeme upotrebljavao i Branko Radičević.²¹

Ante Kuzmanić redovno ima genitivni nastavak *-ah* u svojim spisima, ali su mu pluralni padeži redovno noviji, kako se to može ustanoviti ako analiziramo njegovu »Poslanicu Dalmatincima« iz 1861: s narodnim *pravicama*, *k vama*, *sa sumnjama*, *službenicima*, u pomoć doskočiti *njima*, *s njima*, našim *književnicima*. Kuzmanić je za novije oblike u pluralnim padežima (osim genitiva), prigovarajući »gornjacima s kojima se mi rodamo«²² i »kao da ugađaju Kranjcima i Slovencima, te evo jih s' lokativima i s drugim ponudama.«²³

Godine 1873. poznati leksikograf Dragutin Parčić izdaje svoju »Grammatica della lingua slava (illirica).« On je bio već poznat po svojim rječnicima što ih je izdao 1858. i 1868, a godinu dana nakon izlaska spomenute gramatike pojavit će se drugo, znatno povećano izdanje njegova hrvatsko-talijanskog rječnika.

Parčićeva je gramatika sastavljena pretežno prema osobinama Zagrebačke filološke škole, iako u predgovoru napominje kako su mu pri sastavljanju bile od pomoći i druge gramatičke knjige, kao »Oblici« Đure Daničića i Bud-

¹⁵ Narodni list, 1875, br. 22.

¹⁶ Narodni list, 1879, 22. X.

¹⁷ Narodni list, 1875, br. 13.

¹⁸ Narodni list, 22. X 1878.

¹⁹ Narodni list, 27. IX 1879.

²⁰ Zora dalmatinska, 1884, br. 6.

²¹ Usp. Pesme Branka Radičevića sa pismima njegovim i jednim spisom u prozi. Potpuno izdanje. U redakciji Branislava Miljkovića i Dr. Milivoja Pavlovića. Sa uvodom Pavla Popovića, Beograd 1924 (npr. nekoliko *danah*, ne imajući *novacah*, osam *danah*.) Usp. i M. Pavlović, Uloga Branka Radičevića u razvitku književnog jezika, Srpski književni glasnik, N. S., knj. XII, br. 4, 1924, 281.

²² Glasnik dalmatinski, 8. III 1864.

²³ Glasnik dalmatinski, 1869, br. 20.

manijeva gramatika, pored Veberove. Kao što sam prikazao u posebnoj raspravi,²⁴ Parčić se služi umjerenom etimologijom i oblicima u deklinaciji uglavnom prema Veberovim gramatikama, pa je tu knjigu pozitivno ocijenio i sam Veber Tkalčević.

Iste godine 1873, kada je Parčić izdao svoje gramatičko djelo, pojavila se nova gramatika Ivana Danila. Pisac se odlučio na pisanje gramatike »pokle je nestalo na prodaji oboje slovnice našega jezika, na talijanski složene, i moje još 1855. izdane«, kako možemo čitati u predgovoru njegova djela. Danilovljeva gramatika nije prijevod, nego prerada Budmanijeve gramatike, namijenjena praktičnoj upotrebi, a napisana »iz želje da doskoči(m) oskudici naše slovnice za srednja učilišta«. Sam je to djelo napisao u »dogovoru s prijateljem Budmanijem« i »slijedeći njegove stope [...]«²⁵

Danilo piše fonološkim pravopisom, a refleks glasa *jat* bilježi kao *ije, je*, upotrebljava novoštokavske oblike, ali u tome se donekle razlikuje od Budmanija time što, pored uzornih oblika koji stoje »na prvom mjestu«, navodi i druge. To je učinio zato što smatra »da ima svakom spisatelju ostati slobodno služiti se kojim njemu drago oblicima, samo ako su pravilni«. Nije, dakle, u svojoj gramatici htio zanemariti ni druge varijantne oblike koji su se u Dalmaciji obilno upotrebljavali.

Godina 1873. ispunjena je dakle raznolikim pogledima s obizrom na tip književnog jezika, pa Parčić zastupa ideje Zagrebačke filološke škole, dok Ivan Danilo slijedi Karadžića, Daničića i Budmanija, što nije bez povezanosti s njihovim nacionalno-političkim gledištima.

I Danilo i Parčić bili su mlađi ljudi. Parčić kao jedanaestogodišnji dječak, rođen na Krku, dolazi u Zadar 1843, kada Ante Kuzmanić izdaje svoj »Poziv svim ljubiteljima krasnoga i sladkoga hrvatskog jezika [...]« ističući kako »Andrija Kačić, Vuk Stefanović Karadžić, zlatna pera, zabilježili su nam put kojim imamo stupati, a kad budemo pak htili kittiti ovi naš jezik, eto cviča ima dosta, krasni su vinac savili Gundulić, Ektorović, Gaj i mlogi još drugi«.²⁶ Prema tome, i Kuzmanić je mislio da treba uzimati iz jezika ono što je najbolje, ali nije ipak bio zadovoljan što Hrvati nisu prihvatili svoju najprošireniju ikavicu. Razvoj književnog jezika kako su ga shvaćali ilirci i njihovi nastavljači u sjevernoj Hrvatskoj, pa zatim i narodnjaci u Dalmaciji, nije se izravno nastavljaao na jezičnu štokavsko-ikavsku tradiciju dalmatinskih, odnosno slavonskih pisaca i narodnog ikavskog govora, tako dragih Kuzmaniću još iz njegovih najmlađih dana, nego je prihvaćena jekavština, najprije u liku neutralnog *ě*, a kasnije kao *ie, je*, dok Danilo napokon ne prihvaća i pisanje *ije, je*, što je sve Kuzmanić odbijao. O tome je on raspravljao i u »Zori dalmatinskoj« i u listu »La voce dalmatica« i pogotovu u »Glasniku dalmatinskom«, kojemu je bio više godina urednik.²⁷ Kasnije je prestao o tome pisati, ali je

²⁴ Zlatko Vince, Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga, Zadarska revija 1971, br. 4.

²⁵ Već je 1867. izdao Pero Budmani u Beču svoju gramatiku na talijanskom jeziku, koja je, po riječima Dinka Politea, bila dobro primljena u Dalmaciji već zbog nedostatka druge gramatike pisane talijanskim jezikom, pa je bila »pravi pojav i događaj«, kako se Politeo izrazio u svojim Izabranim člancima, 127.

²⁶ Usp. Vjekoslav Maštrović, Jadertina croatica II, 9—10.

²⁷ O tome sam svemu objavio više rasprava u Radovima Instituta JAZU u Zadru, Forumu, Zadarskoj reviji, Radovima Naučnog društva BiH u Sarajevu i dr.

1873, iste godine kada su se pojavile spomenute dvije gramatike, izišao posljednji Kuzmanićeve priloge o tom pitanju. Kuzmanić je živio u nadi da će njegova ikavica ipak prevladati, da je neće napustiti barem Crkva u Dalmaciji. Ali se veoma razočarao kada je poslanica zadarskog nadbiskupa Petra Dujma od 2. II 1873. bila s talijanskog prevedena štokavskim *jekavskim* govorom. Kako nije imao lista gdje bi mogao negodovati protiv toga, poslao je svoj prilog u list »Il Dalmata«, list autonomaša, koji ga je donio tek 11. VI 1873.

Kao što sam već izložio,²⁸ Kuzmanić ponavlja svoju tezu da se treba držati staroga hrvatskog jezika koji se »ikavački naziva« i kojim »govori pretežna većina naroda našega«. Uzalud je o tome, veli Kuzmanić, govorio, jer omladina »potegla se za jednom šakom kolovodjah [...] koji tamo priko rike Save napravljenom utisnuše u naš jezik jekavštine, koje se kao guba razasuše, i čak u naše bogomolje uvukoše se.«²⁹ Zamjera, dakle, ilircima u Zagrebu što su uveli jekavštinu mjesto da su nakon onoga neutralnoga ě počeli pisati ikavski.

Kuzmanić ne može pregorjeti hrvatske ikavice i starije hrvatske književnosti pisane ikavskim govorom. Dobri pisci, njegovi nastavnici u splitskoj gimnaziji. N. Budrović, P. Kl. Miošić, I. M. Škarić, koji su svi pisali ikavski, umriješe, a mlađi napuštaju ikavicu i prihvaćaju jekavicu, pa se sada čak i biskupska poslanica tumači jekavskim govorom. »Što bi bilo, da se ko usudio ikavštinama iskititi koju pastirsku poslanicu grčko-istočnoj župi?« pita se Kuzmanić ne i bez vjerskog prizvuka, kritizirajući i leksik u prijevodu poslanice.

»La Dalmazia cattolica« replicira Kuzmaniću dokazujući kako su jekavski pisali i dubrovački književnici, pa bi im se »neobično, da i smiešno činilo čuti govoriti o srbstvu Gundulića, Palmotića itd. Usprkos svemu onomu što bi, po mnjenju gosp. prof. Kuzmanića, ma koji Srb rekao, i usprkos svoj Vukovoj glagoljki: Srbi svi i svuda.«³⁰ Međutim, Kuzmanić ne popušta u svojim pogledima, inzistira na ikavici smatrajući kako se književni jezici mogu formirati i vanjskim faktorima, »jer sila vladajuće jezike gradi i nameće, kao što sila narodima druga i ime prominjuje. Nama je do toga: eda li jedna šaka poletarah, koji se za savskim mudracima potegoše kao ovce za ovnom zvonarom, imadu slivati i pretakati ovu našu starinu.«³¹

Iako drugi većinom ne prihvaćaju njegovu misao o ikavici, Kuzmanić ostaje pri svojim načelima te 1873. počinje surađivati u »Narodnom listu«, koji je prije izbjegavao, ali ikavskim govorom, objavivši u njemu do 1876. oko 120 priloga.

Godine 1873. izlaze i »Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića« u Zadru, što ih naročito hvali August Šenoa,³² napominjući kako će se malo u nas naći pisaca »koji bi toliko samonikli, krepki, jedri i izvorni bili kao što Pavlinović«. On kaže: »Tko je rad označit hrvaštinu u Dalmaciji, pravu, zdravu, čistu od prekomorske primjese, svrnut će ponajprije okom na Pavlinovića. Tko je rad

²⁸ Zlatko Vince, Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća, Forum 1971, br. 3.

²⁹ Il Dalmata, 1873, br. 45.

³⁰ La Dalmazia cattolica, 1873, br. 59.

³¹ Il Dalmata, 1873, br. 59.

³² Vienac, 1873, br. 36. Cit. prema S. Ježić, Sabrana djela A. Šenoa, Zagreb 1964, knj. XI.

naučiti pravo mišljenje i kazivanje hrvatsko, štij Pavlinovića. Riječ mu je izvorna, krepka, jezgrovita, al opet nije isprebirana.« Pošto je analizirao priloge u knjizi završava: »Tko hoće da mladića ponudi slašću čiste hrvaštine, neka mu ponudi Pavlinovićevu knjigu; tko mari uvjerit se do koliko sile i ljepote zajedno se hrvaština dotjerat može, neka prouči Pavlinovićevu knjigu; ova nam je ponajbolji kažiput da nam valja jezik učit pod Velebitom na žalu sinjega mora«.

Pavlinović je također prihvatio jekavski govor, pa tako piše i spomenutu knjigu, ali već nekoliko godina nakon toga izjavit će kako je jekavski govor prihvatio nerado, iz nužde, radi sloge, ali »smo time pomeli većinu hrvatskoga naroda, kojemu najvećma sladi ikavština«. ³³

Ikavica se dakle ne prihvaća ni u Dalmaciji, osim rjedih izuzetaka (sve do 1895—96), ali dvije godine nakon Kuzmanićeve žustre obrane ikavštine pojavit će se njegova knjiga »Šezdeset učenjah iz primaljstva« s rječnikom iz područja opstetricije kao i praktična vježbenica za učenje hrvatskog jezika Vjekoslava Cezara Pavišića, s obilnijim praktičnim rječnikom — oba djela pisana ikavskim govorom. ³⁴

Godine 1874, kada započinje tiskanje velikog Šulekova Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja, u Zadru se pojavljuje drugo, znatno povećano i prošireno izdanje Parčićeva *Rječnika slovinsko-talijanskoga* (Vocabolario slavo-italiano), iako se sam jezik u predgovoru naziva hrvatskim. ³⁵

Prvo izdanje toga rječnika pojavilo se već 1858, ali znatno manje, a u radu se Parčić služio Mikaljinim »Blagom jezika slovinskoga« iz 1649, zatim Della Bellinim rječnikom »Dizionario italiano-latino-illirico« iz 1728, što ga je kasnije Petar Bašić proširio i izdao u Dubrovniku 1785. u dva sveska, dodajući i nove riječi kojih je dosta i sam načinio (pritankopojnik-soprano, djeco-vođenje-pedagogia, kopnoraspisalac-geografo). To je kasnije mogao biti loš primjer Joakimu Stulliju koji je pretjerao u kovanju riječi, a i njegov je rječnik Parčić konzultirao. ³⁶ Pored spomenutih rječnika pisac posebno u predgovoru spominje i Karadžićev rječnik koji je u drugom izdanju izišao 1852. u Beču.

Ekscerpirao je i djela suvremenijih pisaca, a osobito se obazirao i na pravnu terminologiju, upotrijebivši »ilirski prevod zakonskog lista«, zatim pravni časopis »Pravdonošu« i »Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs« iz god. 1853, unoseći i riječi što su ih pojedinci skupljali u narodu, posebno Ivan Brčić i Ivan Belamarić.

Služio se, dakako, i novijim rječnicima, kao Drobnićevim »Ilirsko-njemačko-talijanskim rječnikom« iz 1846—49. i rječnikom Rudolfa Fröhlicha iz god. 1854. U drugom izdanju rječnika posebno spominje u predgovoru kako mu je više tisuća riječi ustupio Mihovil Pavlinović iz svoje vlastite zbirke, »sve većinom prosto-pučkoga izvora, a do sele još ne objelodanjenih«, a usvojio

³³ Pavlinović, n. dj., 190.

³⁴ Usp. Zlatko Vince, Briga za hrvatsku terminologiju u dalmatinskoj Hrvatskoj XIX st., Radovi Instituta JAZU u Zadru 19, 253—293.

³⁵ Parčić veli u predgovoru: »Za sve to podufano se nadam da će ova moja radnja tim bolje olakotiti učećoj se mladeži put k obširnijem poznavanju hrvatskog jezika.«

³⁶ S. M u s u l i n, Hrvatska i srpska leksikografija, Filologija 2, Zagreb 1959, 50.

je, veli, više riječi i primjedaba što mu je poslan šibenski kanonik J. Mrkica. Poznato je da je Mrkica bio dobar poznavalac narodnog jezika te je u svome primjerku Karadžićeva Rječnika zabilježio mnoge riječi koje Karadžić nije donio. Njegovi usmeni izvori za dopunu Rječnika tiču se triju mjesta: Skradina, Vodica i Šibenika.³⁷

Zanimljivo je napomenuti da se i Šenoa pozvao u jednoj svojoj polemici na Parčićev rječnik³⁸ kao na autoritet u leksikalnim problemima. Šenoa je pisao ne samo ocjene pojedinih knjiga u »Viencu« nego se podosta obazirao i na jezik pojedinih prijevoda. Tako se 1875, u br. 8. »Vienca«, osvrnuo i na djela »Zabavne knjižnice« iz Kraljevice, naročito u prikazu »I opet Zabavna knjižica«. Prigovorio je nekim riječima i izrekama iz prijevoda Hugoova romana »Dvadeset i tri«, a za uzvrat se javio neki R-č., navodno iz Zadra (Šenoa stavlja ovdje upitnik) u »Primorcu« da obrani prijevod o kojem je riječ. On je Šenoi prigovorio što u njegovoj noveli »Mladi gospodin« nalazi riječi i fraza što ih je Šenoa uzeo iz kajkavskog narječja. Šenoa ga upozorava da se ne zavaravamo »da nam je Vukov rječnik što je kalifu Omaru koran bio«. Karadžić je uvrstio u svoj rječnik, domeće on, samo one riječi što ih je čuo, a u narodu ima mnogo više riječi. Sada iznosi misli koje su bile zajedničke čitavoj Zagrebačkoj filološkoj školi: »Mi mislimo da je temelj književnog jezika štokavština, i da ga popunjavati valja rječmi iz kajkavskoga i čakavskoga narječja, ako su te riječi po svom korijenu razumljive štokavcu i ako u štokavštini uopće za koj pojam riječi ne ima, il samo tuđa rječ ima.«³⁹ Tako i srpski pisci čiste jezik od turskih riječi, pa su *ulica, most, ručnik, peč* istisnule ili će istisnuti tuđinske *sokak, ćuprija, peškir, furuna* iako sve te riječi ima i Vuk. Ali zato neće ući u književni jezik riječi kajkavske: *cucek, mucek, pucek, verek, sfundati, drgeznuti, skezmati, požirak, mrtučljivost, mangwanje*.

Ali drugo je, smatra Šenoa, ako je on uzeo u svojim djelima riječi iz dijalekta, i to takve što će ih štokavac razumjeti i u noveli u kojoj govore kajkavci. Njemu je »tobožnji Zadrani« neopravdano prigovorio zbog nekih riječi i u »Mladom gospodinu«, kao što su: *zdenac, potapšati, zahvaliti se, radozna, burkati, spetiti, poculica, usopiti se, ni uha ni sluha, gusle zvone*.

S Parčićevim spomenutim rječnikom u ruci pokazuje Šenoa kako je obična riječ *zdenac, burkati se, poculica* i dr. Iako riječi *burkati* Karadžić nema, ipak se prema »uzburkanom moru«, dakle prema pridjevu, može načiniti i glagol, zaključuje on, za *poculicu* znaju čak i štokavski Požežani, Karadžić nema riječi *usopiti se*, ali ima *sopiti, sopiljka*, a da je tu riječ čuo, očito bi je upotrijebio u značenju »den Atem verlieren«, što je izrazitije nego kritičarevo »umoriti se«. Fraza »ni uha ni sluha« upotrebljava se, doduše, u kajkavskim krajevima, ali joj je lik posve razumljiv i posve štokavski, *gusle* mogu i *zvoniti* ako se kaže općenito, a uz pitanje naznake i: *cilikati, cinkati, guditi* i sl.

³⁷ A. Šupuk, Vukov Rječnik s dopunama J. Mrkice, Zadarska revija, 1968, 319—325.

³⁸ Zlatko Vince, Leksikografski pokušaji u dalmatinskoj Hrvatskoj 19. stoljeća, Forum 1972, br. 1—2.

³⁹ Cit. prema August Šenoa, Sabrana djela XI (prir. Slavko Ježić), Zagreb 1964, 110.

Završavajući odgovor »Lažizadraninu« Šenoa napominje kako je »Vienac« s obzirom na jezik naročito strog upravo prema sebi te ljudi vještiji »od nepoznatoga R-ća [...] priznavaju da *Vijenac* osobito pomno pazi na jezik«. ⁴⁰

Očito je da je prigovor Šenoj uputio vatreni pristaša Karadžićeve jezične škole koju Šenoa u osnovi poštuje, ali ne može prihvatiti adorativno divljenje Karadžićevu rječniku, koji i ne može biti mjerilom za svaku riječ što je književnici upotrebljavaju za sve šire umjetničke potrebe, a ne slaže se s piscem ni u tome da se ne bi mogle upotrijebiti i pojedine riječi iz čakavskog ili kajkavskog leksičkog fundusa ako im se dade štokavski oblik. To su ipak već dva različita gledanja na osnovnu problematiku kulturnog jezika i izraza.

6. To se još jasnije vidi iz jednoga članka 1877. u listu »Il Dalmata«, ⁴¹ u kojem su tada surađivali srpski pisci iz Dalmacije, sve više se otuđujući Narodnoj stranci i »Narodnom listu«. U tom autonomaškom listu ističe se kako je šteta što se svi, i Hrvati i Srbi, ne drže one Vukove: »Piši kako puk govori«, dok Hrvati smatraju da u književnosti može biti i tada onako kako je bilo »za vremena dubrovačkog književnog diletantizma«. Šenoa ne zaslužuje, veli se otvoreno, da mu se ime toliko u zvijezde kuje. Jezik je u »Vijencu« uopće »strahota nad strahotama«, pa kada bi se htjelo sve iznijeti o jeziku tamo »preko Velebita«, trebalo bi napisati čitavu knjigu, »a kamoli ovo malo crta što smo kanili baciti na hartiju«. Ako je moguće u zlu doći do »krajnjeg savršenstva«, to su Hrvati »došli do najgore iskvarenosti u jeziku«. Kritičar zatim citira riječi nekog, navodno poznatog, čovjeka koji je izjavio da su Hrvati skovali neki svoj osobiti jezik u kojem je gotovo sve tuđe, ništa slavensko, pa su se oni »u tom kabalističkom jeziku uvježbali, da ih je baš milota slušati kako riječima siplju«. Ako su oni naumili da tim jezikom skuju nekakav »konvencionalni jezik« za sve Jugoslavene, ljuto su se u tome prevarili. ⁴²

Narodnjacima nisu bile strane Šenoine misli, iako oni u cjelini ne prihvaćaju ideje Zagrebačke filološke škole, ali Narodni list iste godine 1877. prenosi u više nastavaka jezičnu raspravu iz zagrebačkog »Obzora« u kojoj se već iznosi misao o tome kako je srpski jezik jedno, baziran pretežno na ekavici, a hrvatski drugo, zasnovan na jekavici kojom je pisana dubrovačka književnost, i s različitim pogledima na književni jezik koji je već »viša potencija govora narodnog«.

Spomenute se misli iznose u većem radu pod naslovom »Pogled na hrvatsku književnost godine 1876« u »Narodnom listu« 1877, br. 32 i dalje. Kako je riječ o novim i zanimljivim pitanjima o pravima književnog jezika, prikazat ću ih поближе.

Obično se veli da je Hrvatima i Srbima u književnosti zajednički jezik, što bi po shvaćanju današnjeg lingvиста bilo istinito »jer njemu vriede svi oblici i sve rieči jednako, kao što i u botaniki sve vrsti bilja jednako vriede; ali ne stoji to po shvaćanju običnog filologa i stiliste, koji prave razliku med dialektom i dialektom, te med rieči i rieči kao što vrtlar razlikuje bilje od bilja. Mi smo Hrvati poprimili nariečje hercegovačko za pismen jezik, koje su već i stari hrvatski književnici dubrovački podigli na čast jezika knji-

⁴⁰ Vienac, 1875, br. 15, cit. prema Šenoa, n. dj., 113.

⁴¹ Il Dalmata, 1877, br. 43.

⁴² Na i. mj. 1877, br. 43.

ževnoga [...] Srbi većinom pišu ekavštinom, narječjem, koje može sve prednosti imati, ali liepo i milozvučno nije. Gdje je tu dakle naše jedinstvo jezika? Kako mi shvaćamo književni jezik, niećemo sami jedinstvo književnog jezika u nas [...] Mi Hrvati imadomo u prošlosti dosta znatnu literaturu; Srbi prave narodne literature nemaju do Vuka Karadžića... Gaj je našao u staro-hrvatskoj literaturi dubrovačkoj gotov jezik, na kojemu osnovom, t. j. hercegovačko narječje [...] Samo je smiešno, kad nam se gdjekad sa srbske strane dovikne da smo im ugrabili njihov jezik; dočim su Hrvati tim jezikom pisali kad su se Srbi gušili u staro-bugarsko-rusko-srbskom žargonu«.⁴³

Hrvatski su pisci počeli svoj jezik gladiti, birati riječi, nastojali su jezik oplemeniti jer su shvatili da pismeni jezik mora biti »viša potencija govora narodnoga«. To su uvidjeli već Dubrovčani, pa su svome jeziku dali »neki biljeg učenosti i akademičnosti«, a u tome su ih ilirci nasljeđovali, pa se već sada može govoriti o pravom *književnom* jeziku. U Srba je iza duga boja nestalo slavenosrpskog jezika, Karadžić je postavio svoje načelo: »Piši kako govorš«, ali su ga Srbi krivo shvatili, a »Hrvati su ga uglavnom primili s rezervom«. Srbi uopće ne osjećaju potrebu konsolidiranog, jedinstvenog, oplemenjenog književnog jezika, nego svaki piše po svome. Zbog toga se opažaju u Hrvata i Srba dvije sasvim protivne struje — »jedna koja teži za klasicitetom nekim, druga, koja se neće da diže nad prostonarodnim govorom«. Iako obje struje imaju u sebi pozitivnosti, pobjedu će ipak odnijeti prva jer to traži proces u razvoju svakog jezika.

Konstatira se da hrvatskoj strani doista nešto znače prozaisti Kurelac (»ali samo s rezervom«), Trnski, Šulek, Jurković, Šenoa, Miškatović, Pavlinović, a isto tako i pjesnici Mažuranić, Preradović, Trnski, Vežić, Marković, Šenoa, Dežman, Botić. Katkada se pošlo i krivim putem te se jezik sputavao u okove, ali je u Srba zlo u tome što se ne nastoji »na idealiziranju narodnog jezika«, tek s nekim izuzecima kao što je S. Novaković »koji ide u red najboljih srpskih književnika«. Istina, hrvatskom jeziku s pravom prigovaraju da miješa katkada različite riječi i provincijalizme koji ne idu u štokavsku knjigu, koju se nove riječi i onda kada ih ne treba, prihvaćaju se nepotrebni arhaizmi, a štokavski se govor ne proučava na samom vrelu. Ali proučavanje jezika u narodu nije sasvim dovoljno, jer »književni jezik«, prema mišljenju piščevu, ima posebne zakone. U tome ne treba pretjerivati, kao što neki rade, i jeziku davati suviše učeni i umjetni pečat, zbog čega takvi spisi ne prodiru lako među puk koji ih ne razumije. S te strane pisac je voljan radije prihvatiti i srpski način pisanja, pa bio i manje uglađen nego hrvatski, »gdje se jeziku podaje preveć umjetni oblik«.⁴⁴

Jer, badava je tražiti »vrsnika« neumrlom Kačiću. On je »divotnik sam, osamljen u cijeloj prošlosti knjige hrvatske«. On je prvi i gotovo jedini prosvjetitelj puka hrvatskoga. Sva je naša književnost, osim rijetkih izuzetaka, aristokratskog karaktera, namijenjena izobraženim čitaocima, a Kačić je jedini pučki pisac, pa zato »nitko nije tako duboko zavirio u srce hrvatskog naroda kao Kačić«, on svijetli kao velikan, on je postao u narodu drugim Svetim pismom, ali se unatoč svim tim činjenicama ne uvažava u dovoljnoj mjeri.

⁴³ Narodni list, 1877, br. 32.

⁴⁴ Na i. mj., 1877, br. 33.

Iako u Dalmaciji ne prihvaćaju svi ideje Zagrebačke filološke škole u cjelini, kao što je to činio D. Parčić u svojoj gramatici, pa je način pisanja donekle raznolik, a postoje i različite jezične varijante, »Narodni list« ipak rado prenosi spomenu te jezične misli iz »Obzora«, dok im se srpski pisci, kao onaj iz »Dalmate«, otvoreno protive. U Zadru će se uskoro pojaviti čak prvi, vrlo pozitivan, prikaz Šenoina jezika i izraza, dakle pisca koji je ponikao iz Zagrebačke filološke škole.⁴⁵

7. U spomenutim polemikama između »Dalmate« i »Obzora« sukobila su se dva jezična gledanja na književni jezik. Istina, Zagrebačka je škola svojim starijim oblicima u deklinaciji imala namjeru približiti književni jezik ne samo štokavcima nego i čakavcima i kajkavcima, pa i Slovencima. Te starije oblike napuštaju i u Dalmaciji mnogi pisci, Kuzmić ostavlja od tih oblika jedino genitivni nastavak *-ah*.

Ali nije se radilo samo o tim obličkim nastavcima. Zagrebačka filološka škola težila je za tim da oblikuje književni jezik koji ne bi bio puka kopija pučkog jezika, kako su to u pretjeranoj mjeri tražili pristaše Karadžićeve škole, pa otuda neraspoloženja i kriva shvaćanja zbog tih osnovnih pogleda na bit književnog jezika, o čemu je bilo dosta riječi i u spomenutoj raspravi u »Obzoru«, odnosno »Narodnom listu«.

Pitanje upotrebe rječničkog blaga razdvajalo je također spomenute dvije struje. Ilirci se već od početka svoga djelovanja nisu ograničili na rječnik sela i gradića ili tek na rječnik narodne pripovijetke ili pjesme, kako ga je iznio Karadžić u svom Rječniku 1818, odnosno u drugom izdanju 1852. Ilirci su to činili i iz idejnih razloga jer su smatrali da je njihova slovnica i njihov rječnik čitava Ilirija, te iz težnje da stvore takav jezik koji bi bio blizak svim ograncima »ilirskog« naroda. Ali ilirci su bogatili i širili svoj leksik i zbog toga što su bili uvjereni da im narodni jezik seoskog podrijetla nije bio dovoljan, nego su ga proširivali kako bi zadovoljili sve veće i proširenije potrebe razgranitijega književnog jezika. Već sam citirao Šenoa koji u polemici s navodnim zadarskim piscem tvrdi kako mu Karadžićev rječnik nije kanon nego tek osnova, što potvrđuju svi pisci te škole. Pored osnovnog pomagala što je predstavljao za ilirce Karadžićev Rječnik, kajkavsko i čakavsko narječje, kao i slavenski jezici, pogotovu češki, ruski i slovenski, važni su im izvori živog i potrebnog leksičkog blaga iz kojega su obilno crpli. Ali ako ne bi našli pogodnog izraza ni u štokavskom narječju ni u čakavskom, odnosno kajkavskom, stvarali su i nove riječi.⁴⁶ To jasno veli Veber Tkalčević 1876. u polemičkom članku »Na raztanak g.Divkoviću«: »Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riečih, premda nam je jezgra štokavska.«⁴⁷

Zato su odbijali srpski prigovor kako je šteta što se Hrvati ne drže Vučkove »Piši kako puk govori«. Načelo da se leksik izrađuje za sve veće potrebe književnog izraza postao je najdominantnijim u Zagrebačkoj filološkoj

⁴⁵ F. K. Š., August Šenoa, Stil i jezik Šenoinih romana, Hrvatska, Zadar, 16. XI 1889.

⁴⁶ Ljudevit Jonke, Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb 1965, 20.

⁴⁷ Usp. Ljudevit Jonke, Zasluge Adolfa Vebera za naš književni jezik, Rad JAZU 309, 1956.

školi, dok su prva dva spomenuta načela, zasnovana na njihovim idejnim koncepcijama, pomalo nestajala, tako da je Zagrebačka filološka škola postala zapravo samo hrvatskom filološkom školom, školom hrvatskoga književnog jezika, iako je načelno još ovdje-ondje tražila sveopće ujedinjenje u zajedničkom jeziku. Na osnovi spomenutih načela Veber brani riječi kao što su: *brzovac, crnina, čin, djelokrug, drmati, posada, sredstvo, značaj, žrtva*, što ih je Kurelac u jednoj svojoj raspravi proglasio nevaljalima, ne priznajući dovoljno potrebu novih riječi.

Pojedini dalmatinski pisci stavljaju u to doba naročit akcent na čisti narodni govor, kako svjedoči i članak književnika Nikole Šimića, rodom iz Igrana, koji u svojim pripovijestima crta selo sa znatnim folklorističkim elementima, bogatim jezikom. U »Narodnom listu« 1879, br. 48. i dalje, u članku »Kako da se uči naš jezik« iznosi misao kako nema »prave književnosti bez pučkoga jezika i načina. Onda će naša književnost biti na svom mjestu, kad spisatelj prisvoji čud pučke misli, način pučkog sloga i govora, a zgoljnu pučku rieč i izreku nagodi na svaku granu ljudskog znanja i umieća.«

Takvo načelo umjeli su, veli, pogoditi naročito Kačić, D. Obradović i V. Karadžić, pa su stoga njihovi spisi ostali na glasu. Glavno je dakle »upriet u pučki jezik, a to ne samo tebi nego svakom onomu kom je do našeg književnog napredka. Jer samo onda kad usvojimo pučki jezik i način imati ćemo izvornu književnost i pobiti ćemo čvrste temelje narodnomu umlju; inače ostati ćemo uvijek tuđja prirepina.«

Čak su i stari Dubrovčani pisali tuđim duhom i slogom, pa »stoga oni nikakva uhara nisu prineli našoj narodnoj književnosti [...] Isti Gundulić, taj prvi dubrovački pjesnik, pun je tuđeg kvasa, a na mjestu, ciele su mu kitice prevod Tassa, dočim je pun rieči, malo soka«. Ni njegov »Osman« nema, po sudu Šimićevu, prave epske vrijednosti. Oduševljeni poklonik narodne riječi tvrdi: »Stoga niti su Dubrovčani uzori, niti su u našoj književnosti usjekli pravu epohu, niti se smijemo u nje ugledati, jer bi narodni značaj premašili. Sam je Kačić više zaslužan po našu književnost od svih starih Dubrovčana, jer ako i nije svjetski velikan, to je pogodio žicu puka i kroz dušu mu je pronikao«, pa kod nas nema kolibice koja ne bi znala za Kačićevu »Pjesmaricu«.

Uz to hvali Šimić i narodne pjesme: »Ako ti je do narodnog pjesništva, to se prihvati naših narodnih pjesama. Tu ćeš naći obilje jezika, prirodne misli, bujnosti slika, narodne čuđi; navlaš naše narodne pjesme ženske pune su živih slika, ljepote izvora i onog prirodnog mirluha koji te zanosi.«⁴⁸

Šimić, koji slika svoje selo folklorističkom pedantnošću, naročito je forsirao pučki izraz, crtajući svetkovine i razne običaje, a njegov je rad više fotografija nego čisti umjetnički opis.⁴⁹

Pisci u Dalmaciji ističu dakle prednost narodnog jezika pa i pučkog jezika (Kuzmanić, Pavlinović, N. Šimić i dr.). Kasnije će se u »Iskri«⁵⁰ predbacivati Zagrebačkoj školi da ona »uz današnja načela nemože da prvenstvuje

⁴⁸ Narodni list, 1879, br. 52. (»Mirluh« u značenju — miris).

⁴⁹ Jakša Ravlić, Makarska i njeno primorje, Split 1934. — Studiju o N. Šimiću napisao je A. Petravić, Iz primorske književnosti, Beograd 1930.

⁵⁰ Iskra, Zadar 1884, 455.

niti da se nameće«, s napomenom da je ona uvela »neprirodnu smjesu, neki umjetni jezik, koji se nigdje ne govori u narodu«. Preporučuje se stoga narodni govor, ali se uz to napominje da »ni sve što dolazi iz Beograda nije nam primati za suho zlato. Hercegovačko je narječje najčistije, ali je siromašno, siromašnije od primorskoga narječja«. ⁵¹

Ipak je Zagrebačka filološka škola bila bliža hrvatskim dalmatinskim piscima po gledištu da se u književni jezik mogu uzimati elementi, pogotovu leksički, i iz naših dijalekata. Neki pisci, kao Kuzmanić i Pavlinović, u određeno vrijeme bili su skloni da u književni jezik uzimaju i elemente iz čakavskog narječja, pa je Kuzmanić razmišljao o tome, nije li pravilnije uzimati i u književni jezik završno *l* u glagolskog pridjevu radnom iz čakavštine. ⁵² Još više se tome približio Ivan Matija Škarić svojim prijevodom Svetoga pisma. ⁵³ U Kuzmanovićevu jeziku možemo naći dosta čakavizma, kao *puščati, sastajališće, šćeta, skupščina, narašćaj, hrvaščina*, zatim *j* mjesto *đ*, kao *mejaš, gospoja* i sl. Spomenute osobine, kao i neke druge (npr. *tj* mjesto *ć*, kao *netjak, tja*, zatim *e* u *resti, vrebac, greb*) ukazuju u Pavlinovića na neke karakteristike čakavskog narječja, a Šime Urlič smatra da je te osobine Pavlinović unosio namjerno. »Pavlinović koji je uvijek bio kremenjak-Hrvat, znao je da naša braća Srbi čakavštinu za hrvatsku drže, pa je možda i tim htio utvrditi, da u Makarskom Primorju žive i danas samo čisti Hrvati. Valjda su u tom smjeru na nj utjecali njegovi politički prijatelji [...], iako se to, prema Urliču, može djelomično tumačiti i nedovoljnim poznavanjem jezičnih pravila. ⁵⁴

Određena crta težnje za jezičnom čistoćom, pa i purizmom, koja je karakterizirala i Zagrebačku školu također nije bila daleka od dalmatinskih pisaca zadarskoga jezičnog kruga. ⁵⁵ Ona se ne pokazuje u jezičnim koncepcijama dubrovačkoga kruga koji je također sudjelovao o tom pitanju u »Zori«. Utjecaj Ivićevićev vidljiv je i u Pavlinovića, što on sam izričito spominje. Makar Pavlinović isticao kako je »puk pravi djelač jezika« i od 1874. naročito marljivo skupljao jezično blago te je, pored Jukića, Martića i Šunjića, prvi sabirač narodnog blaga u Bosni; makar Šuleku otpremio u Zagreb preko tisuću imena različitih biljaka (što ih je dobio od biskupa Vujičića), a Akademiji u Zagrebu izručio oko četiri tisuće narodnih riječi, ipak ni Pavlinoviću nije bio stran purizam a nije zazirao ni od kovanica. Tako u njegovim spisima možemo naći riječi što ih je našao u djelima drugih književnika ili ih je možda i sam smislio, kao što su: *pjeviigra* — opera, *groznokaz* — tragedija, *mudrosborište* — akademija, *skupnovlada* — republika, *pismohrana* — arhiv i sl. U njegovu »Ognjištaru« nalazimo i na ovakva imena: *Ognjištar* — Prometej, *Gladoljeto* — Saturn, *Šepo, Široleća* — Vulkan, *Dobran* — Merkur, *Znavorka* — Minerva, *Miljenke* — Gracije, *Svedarka* — Pandora, *Nahlepnik* — Epimetej.

⁵¹ Usp. Zlatko Vince, Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini 19. st. u Dalmaciji, Radovi Instituta JAZU u Zadru XI-XII, 1965, 405—460.

⁵² Usp. Vince, Gramatike, n. dj., 299.

⁵³ To je prijevod pisan ikavskom štokavštinom, ali s ponekim elementima čakavštine, npr. *anjeo, meju, takojer*, i sl.

⁵⁴ Šime Urlič, Nešto o jeziku Mihovila Pavlinovića, Glasnik Matice dalmatinske III, 1904, 281—292.

⁵⁵ Usp. Zlatko Vince, Puristička zaoštrenost suradnika »Zore dalmatinske«, Ivšićev zbornik, Zagreb 1963, 397—406.

Ipak takva pisca nisu ekscerpirali Broz i Iveković za Rječnik hrvatskog jezika (1901), što im je Vatroslav Jagić prigovorio 1902. u »Archiv für slavische Philologie«,⁵⁶ a s priznanjem govori ne samo o Pavlinovićevu⁵⁷ nego i o Ivićevićevu⁵⁸ i Kuzmanićevu jeziku.⁵⁹

8. Već prije sedamdesetih godina sve se više čuju glasovi da Hrvati treba da svoj jezik nazivaju i u javnom, službenom životu svojim narodnim imenom, kako ga naziva pretežno i narod u Dalmaciji. U sjevernoj Hrvatskoj upotrebljavalo se hrvatsko ime od šezdesetih godina i u nazivima gramatika i rječnika.⁶⁰

Evropska slavistika imala je posebna gledišta o hrvatskom jeziku, jedva priznajući da bi to bila čakavština i uglavnom ikavska štokavština, ali ni ona ne sva. Tako je mislio i Daničić do 1867, kada sasvim mijenja mišljenje, a posebno 1874. ističe u svojim predavanjima na Velikoj školi u Beogradu kako je hrvatski i srpski jezik jedan jezik.

Kao što sam već izložio, narodni preporod u Dalmaciji nije započeo pod ilirskim imenom kao u sjevernoj Hrvatskoj nego pod imenom *sloviniskim*, odnosno slavjanskim. Pavlinović je kasnije i objasnio koji su razlozi natjerali narodnjake da se posluže tim imenom u datom trenutku.⁶¹

Pored slovinskog imena češće se u Narodnom listu mogu naći nazivi *hrvatsko-srpski*, *hrvatski ili srpski*, *slavodalmatinski*, *slavjanodalmatinski*, *dalmatinski*, *hrvatski*, u vladinim rješenjima i *ilirsko-dalmatinski jezik*, a mogao se naći i naziv *Srbo-Hrvati*, *Srbhrvati*.

⁵⁶ Jagić doslovno veli: »Ali, kako rekoh, ostavimo Šenou, ali kako će se opravdati praznina u rječniku, što sam ih opazio, kad sam učinio sličan kratak pokus s jezgrovitim jezikom *Pavlinovićevim*? Pavlinović me se kao političar ne tiče, no on je kao hrvatski pisac vladao bogatim jezikom Dalmacije na način, koji zaslužuje svako poštovanje, i akademjskom rječniku ne bi bilo ni najmanje škodilo, da je u svoju zbirku uzeo Pavlinovićev jezik [...] Ovih većinom divnih izraza, koji bi bili na diku svakom srpskohrvatskom rječniku *nema* u Broz-Ivekovićevu rječniku [...]« Jagić nabraja veći broj riječi iz nekih Pavlinovićevih djela što ih nema Broz-Ivekovićev Rječnik. Cit. prema Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol, Zagreb 1948, 566.

⁵⁷ Npr. u Viencu 1873, br. 36.

⁵⁸ Ivićevićev način izražavanja i jezik privukao je Šenoinu pažnju te u Viencu 1878, u br. 37—41. piše u članku »Stjepan Ivićević« i ovo: »Čudan čini ti se više puta taj slog, ima gdje gdje i talijanizama, vrlo često lokalizama, više puta staneš, razmišljaš kao kod Kurelca, al uskoro cvate iz njegovih vrstica samonikla biljka čiste hrvatske riječi, čudnovati i neodoljivi lakonizam naših poslovice, priprosta al bistra logika našega jezika, naivnošću svojom mila.« Cit. prema August Šenoa, n. dj., XI, 282.

⁵⁹ Godine 1878, kada se pokretao Akademijin Rječnik, Šenoa je napisao u Viencu i ovo: »Budi nam dozvoljena čedna primjedba koju ne smatraj nitko drzovitom. Dobro bi bilo da se za akademički rječnik iscrpe Ivićevićevi rukopisi i Kuzmanovićeva (Kuzmanićeva!) djela, ako to nije učinjeno.« Cit. prema August Šenoa, n. dj., XI, 264.

⁶⁰ Treba samo usporediti Mažuranićevu *Slovnícu hrvatsku* iz 1859, Šulekov *Němačko-hrvatski rječnik* (Deutsch-kroatisches Wörterbuch) iz 1860, Jagićevu *Gramatiku jezika hrvatskoga* iz 1864, Veberovu *Slovnícu hrvatsku* iz 1871, 1873. i 1876, kao i Šulekov *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik* znanstvenog nazivlja iz 1874 — da se u to uvjerimo.

⁶¹ Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina XIX stoljeća, u redakciji S. Traljica, Radovi Instituta JAZU u Zadru, X, 1963.

Narod je u Dalmaciji za svoj jezik upotrebljavao pretežno svoje narodno ime »hrvacki jezik, arvaccki jezik«, pored dalmatinskog i slovinskog. Zanimljivo je o tome svjedočanstvo poljskog znanstvenika Mihaila Bobrowskog koji je 1820. boravio u Dalmaciji te prisustvovao i zasjedanju pravopisne komisije u Zadru iste godine⁶² i koji je proučavao jezične probleme u našim krajevima. Pišući kasnije o svemu tome u listu *Dziennik Wileński* 1822. navodi kako se u ustima naroda u Dalmaciji jezik naziva hrvatskim, dok se u učenim izdanjima upotrebljava redovno ilirsko ime.⁶³ To svjedoči i Antun Mažuranić koji je 1841. s Ljudevitom Gajem i Vukom Karadžićem putovao po Dalmaciji i o tome ostavio u pripovijedanju svjedočanstvo što ga je pribilježio Mažuranićev učenik Vatroslav Jagić.⁶⁴

U dalmatinskoj prošlosti upotrebljavaju se u knjigama dva ili više sinonimnih naziva za jezik, te je jedan od naziva i hrvatski, da navedem tek najpoznatiji primjer, kako svjedoči Filip Grabovac: »U Dalmaciji kako koji narod bi, tako se i jezik zna, kakonoti ilirički, pak slovinski, potomtoga rvacki evo i danas. Tri su imena à jedan je isti jezik.«⁶⁵

U narodnom jeziku i u knjizi on se naziva *arvaccki jezik* dok se u stranom jeziku naziva ilirski, kako nam svjedoči i »Kraljske Dalmatin« što je izlazio u Zadru od 1806. do 1810, gdje u hrvatskom dijelu čitamo o *arvazkom jeziku*,⁶⁶ a u talijanskom prijevodu stoji *lingua illyrica*.

Nije stoga čudno što Kuzmanić u korespondenciji s Ivićevićem i drugima naziva svoj jezik *hèrvatskim* i što ga tako naziva i 1843. u pozivu za izlaženje »Zore dalmatinske«. Stvarno stanje o nazivu jezika u Dalmaciji htio je doznati i Ivan Kukuljević te je proveo malu anketu uputivši trima kulturnim radnicima iz Dalmacije ista pitanja o nazivu jezika.⁶⁷

Narodnjaci su već 1869. riješili u glavnim crtama svoj politički program, pa i naziv za narod i za jezik kojim hrvatski narod u Dalmaciji govori. Otada se u Dalmaciji i u javnom životu i u tiskanim djelima javlja sve više hrvatsko ime, iako u svemu nema potpune sloge i istih pogleda.

U borbi s matičnom strankom Stjepan Mitrov Ljubiša je, među ostalim, dao svojoj politici iza 1873. izrazitije srpsko i pravoslavno obilježje. Do tada zapretani sukobi, koji nisu na javu izbijali u interesu jedinstva, poprimali su nacionalno obilježje i razbuktali se. Narodna stranka opet je 19. prosinca

⁶² Usp. Z. Vince, Rad pravopisne komisije u Zadru god. 1820, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 1960, I razdio lingvističko-filološki, 66—81; isti, M. Bobrowski i A. Kucharski — svjedoci i suradnici reforme hrvatske latiničke grafije u 19. st., *Rocznik Slavistyczny* XIII, cz. 1, Kraków, 1972, 47—57.

⁶³ Usp. *Dziennih Wileński* I, br. 4, 1822, gdje Bobrowski veli da narod u Dalmaciji upotrebljava jezik »ktora się u nich pospolicie zowie harvaccka a w pismach ucznych illyrska, a która bliżey, niż Polska lub Czeska przystępuje do własności dawnego słowiańskiego języka«.

⁶⁴ Usp. Građa za povijest književnosti hrvatske 26, str. 24.

⁶⁵ F. Grabovac, Cvit razgovora naroda iliričkoga aliti rvackoga, Stari pisci hrvatski XXX, Zagreb 1951, 215.

⁶⁶ Usp. Z. Vince, Rječničke, posebno terminološke osobine »Kraljskog Dalmatina«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio lingvističko-filološki 2, sv. 3, 66—83.

⁶⁷ Usp. Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 268. i dalje. To su bili S. Milinović, J. Grubković i I. Brčić.

1873. izričito priznala »podpunu ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji, i to u pogledu vjerskome, narodnome, političkome i književnome«. Ali, unatoč takvim izjavama Narodne stranke, »Izjava Srba-Bukovčana« 11. srpnja 1874. »u skladu s političkom linijom *Zemljaka*, istakla je zahtjeve za nacionalnom ravnopravnošću, usvajanjem ćirilice i uklaňanjem 'klerikalaca' iz uredništva 'Narodnog lista'«. ⁶⁸ Iste godine 1873. Pavlinović je rekao: »Prosto svakomu Srbinu, svojim se plemenskim, vjerskim li imenom, uz nas u Trojednoj kraljevini podičiti. Ali neprosto nijednomu sudržavljaninu hrvatskomu, da na голу imenu gradi različitih narodnosti u istovjetnom narodu; neprosto nijednomu sinu Hrvatske, da bûdi težnjâ nerazboritih i nebratskih. Slobodno svakome nazivati se po volji i po svojoj predaji; ali slobodno ne budi nikad, dok je na svijetu Hrvata, da se domovina naša ciepa; pa da se iz nje zemljišta i ciepanja narodnoga, snuju osnove nehrvatske. U Dalmaciji ima Srba; ali Srbija, srbska država na drugoj je obali. Ovdje je Hrvatska«. Pavlinović je međutim konačni »cilj i dalje vidio u stvaranju zajedničke države, koju je nazivao Jugoslavijom«. ⁶⁹

U Narodnom listu već se 1870. pojavljuju ovakve misli o hrvatskom imenu: »Recimo, dakle, komu je pogibeljno ime Hrvatsko. Kažimo, komu neprija hrvatska misao. Hrvatsko ime mrzko je i krvavo onome, koji neće hrvatskog jezika ni hrvatskog prava. Na Hrvate mrze oni, kojima se hoće gospodstva na hrvatskoj zemlji, nad hrvatskim narodom. Da, sloge imati nećemo pod hrvatskim imenom s onima, koji bi htjeli da zaboravimo hrvatsku prošlost, da se odrećemo hrvatske budućnosti. Da, sloge ne bude s onima, što od hrvatske države otkinuše udo po udo, te za se prirediše pokrajine, županije, kotare i gradove slobodne za svakoga, izim samoga Hrvata«. ⁷⁰

Tadija Smičiklas će 1874. u »Viencu«, u povodu promjene imena te najstarije hrvatske kulturne ustanove, ovako obrazložiti tu promjenu: »Niti imena ne ostavimo Matici, pokopasmo i zadnji još ostatak imena ilirskoga. Zašto to učinismo? Priznajemo *imenu ilirskomu*, da je prije trideset godina bilo kao narodno, još i više, jer je potrgana uda naroda sklapalo u jedno živo tijelo; priznajemo, da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i najzanosnije doba hrvatske povijesti. Ali sav je narod to ime pokopao, pa mu ni mi nemogsmo sada istom novi hram graditi. Ime je *hrvatsko* jaće, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim«. ⁷¹

Godine 1874. umro je u Zadru Božidar Petranović, predsjednik Matice dalmatinske. Već iduće godine dolazi do oštih raspravljanja i razmimoilaženja oko određivanja nagrada u vezi s izradom radnja u čast Petranovićevu, a spor se sastojao u tome, treba li nagraditi dvije takve radnje, jednu pisanu latinićom, drugu ćirilicom ili samo jednu, bez obzira na pismo. ⁷²

⁶⁸ Sidak i dr., Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968, 106—107.

⁶⁹ Sidak, n. dj., 109.

⁷⁰ Narodni list 1870, br. 18.

⁷¹ Matica hrvatska od god. 1842. do god. 1892, Zagreb 1892, 44.

⁷² Usp. R. Petrović, Nacionalno pitanje, n. dj. Autor pokazuje kako je godinu dana nakon smrti predsjednika Matice dalmatinske, Božidara Petranovića, nastao spor oko nagrada za sastavke koji bi se pisali u njegov spomen. Pop Đorđe Nikolajević i pop Ćiro Žeželj htjeli su da se Petranoviću »Srbinu, udari spomenik

Godine 1875. nije više bilo potrebno da se stranačke novine izdaju i talijanskim jezikom, pa se još te godine pojavljuje »Il Nazionale« kao dodatak »Narodnom listu«, a već iduće godine talijanski dio sasvim prestaje s izlaženjem. Narodnjaci su svojim radom došli već tako daleko da im nije bio potreban talijanski jezik kako bi mogli u građanstvu širiti svoje ideje.

Hrvatska misao sve se više ističe, a isto tako i pravo na narodni, hrvatski naziv jezika. Godine 1876. i 1877. M. Pavlinović objavljuje »Hrvatske razgovore«, u kojima je iznio svoje osnovne misli i o pitanjima jezika, njegova naziva i prava na hrvatsko ime.

Tu se već iznose misli kako su Hrvati za volju sloge išli i predaleko te ih je lakoumnno popuštanje »dotjeralo do današnje pometnje«. Jugoslavija i jugoslavenstvo mu je u smislu jednoga naroda »ili prazna sanja ili gola golcata laž, pritvorstvo, da se lude glave navedu lašnje na srbsku meku«,⁷³ piše Pavlinović. »Neki smatraju«, kaže on, »kanda veće ne bi smjelo ništa čisto hrvatskoga postojati u Hrvatskoj. Dapače, ni ime hrvatskomu narodu ne bi se čisto smjelo odsele spominjati, bez tobož povrede bratimske sloge sa narodom srbskim, koji ne bi više ni živio u Hrvatskoj, nego u trojednoj kraljevini, kô u nekoj bezimenoj kući zajedničkoj [...]« Ako su Srbi jedan narod s Hrvatima, treba da ostane hrvatsko ime u državi hrvatskoj, a ako Srbi nisu jedan narod s Hrvatima, »tađ, uprav tađ, Hrvati ne mogu dopustiti da se prekrste u Srbo-Hrvate, jer bi tim prestali biti ono što jesu.«⁷⁴

Te misli upadljivo podsjećaju na Kuzmanićeve članke što ih je objavio desetak godina prije u listovima »La voce dalmatica« i »Glasnik dalmatinski«, dok je Pavlinović tada još govorio i pisao o slovinstvu, jugoslavenstvu i slavenstvu. Ali slične misli iznosi sada i o nazivu jezika.

Iz istih razloga što ih je iznio za naziv hrvatskog naroda Pavlinović zaključuje da nije ispravan ni naziv *srpsko-hrvatski jezik*. Pravi Srbin uvijek će odbijati od sebe to »polutansko ime«, kao i pravi Hrvat, a prihvatit će ga oni Srbi koji nehrvatske težnje ne mogu i ne smiju javno u Hrvatskoj isticati, pa će se poslužiti tim imenom, zadovoljni »da nas zapliću u razvoju misli i svijesti hrvatske, i da u svietu podkapaju ugled hrvatskomu narodu«. Nema toga srpskoga kraja gdje bi se takav naziv za jezik prihvatio, pa ne treba da se prihvati ni u Dalmaciji. I takve se misli sasvim podudaraju s Kuzmanićeve. Kada bi se zahtijevalo da se prihvati naziv *hrvatsko-srpski* ili *srpsko-hrvatski jezik*, to bi značilo da se od Hrvata traži da izjave kako nemaju vlastitoga jezika ili »da im je taj oplemenjen i popravljen smjesom srbskoga jezika. Ne treba od Hrvata tražiti da napuste naziv hrvatski za svoj jezik i za svoj narod.« Treba k tome još napomenuti, smatra Pavlinović, da sjeverni Hrvati ili, kako on kaže, »savski Hrvati« svoj jezik zovu hrvatskim, a Srbi u Kneževini srpskim, pa bi tuđinci mogli misliti da je srpsko-hrvatski jezik neki treći jezik koji nije ni hrvatski ni srpski.

srpskog oblika«, tj. da se nagradni sastavak piše ćirilicom, don Stjepan Buzolić i don K. Ljubić tražili su da se izrade dva zadatka, jedan latinicom, drugi ćirilicom. Taj se sukob nastavio i kasnije na godišnjoj skupštini, pa se dotadašnji »mjesto predsjednik« Nikolajević zahvaljuje na časti da se ne bi za njegova službovanja u Matici nešto odlučilo zbog čega »bi ja lasno kod moga milog srpskog naroda u omrazu pasti mogao« (363, bilj.).

⁷³ Pavlinović, n. dj., 108.

⁷⁴ Pavlinović, n. dj., 175.

S obzirom na srpske stanovnike u Hrvatskoj, Pavlinović se ne protivi tome da oni svoj jezik, ako to žele, nazivaju svojim narodnim imenom: »Bratu i sudržavljaninu, pustiv srbsko ime, da se njime ponosi, kô vjerozakonsko-narodnim imenom [...] mogu, da, pustiti da to ime nadije i svome jeziku. Ali da ja, svoj hrvatski jezik nazovnem hrvatsko-srpskim jezikom, to je od mene pitati: ili da izpovjedim, da nemam vlastitog jezika; ili da mi je taj oplemenjen i popravljen smjesom srbskoga jezika«. ⁷⁵

Na taj — prema Pavlinoviću — »liepak« *srpsko-hrvatski*, i vladin, i autonomaški, i velikosrpski, nasjedaju bezazleni Hrvati koji sanjaju o jedinstvenoj Jugoslaviji, nalik jedinstvenoj Italiji. Dvostruk naziv za jezik i za narod pomaže vladi, pomaže i autonomašima koji su uvjereni da se uz to može lakše podmetnuti dalmatinstvo, a pomaže i »dušanovcima« kojima je krivo što hrvatstvo napreduje, pa budući da još ne mogu izaći javno sa srpstvom, nastoje »da ga pod izlikom bratimske ljubavi i sloge udomače uz hrvatstvo; dok im sgoda naleti, da stupe na jav bez obrazine, i da dokažu, kako je suvišno [...] držati dva imena za jedan jediti narod i za jedan jediti jezik koji bi bio, naravno, srbski«. Budući da uz ime naroda i jezika srpskoga stoje svi Srbi u Srbiji i izvan nje, razumljivo je da »pridjevak *hrvatski* radi jednostavnijeg izgovora odpaо bi od imena i naroda i jezika: pa eto gotovo ono Vukovo: Srbi svi i svuda«. Međutim, da su Hrvati već prije bolje razmislili, »ne bi se bili toliko naskitali po slavenstvu, po ilirstvu i po jugoslavenstvu«. ⁷⁶ Dobričine Hrvati odrekli su se, za ljubav slozi, ne samo narodnog imena nego »i naše ikavštine, koja skoro sama vlada našom starom knjigom i danas je u većini našega puka od Osika do Visa«. Hrvati su prihvatili jekavštinu, a »Srbi za neko vrieme slediše, pa kad vidiše da u hrvatskoj knjizi mah otimlje pravopis po izgovoru donjo-hercegovačkom, štono je Vuk proglasio najljepšim, najčišćim srpskim izgovorom, *bratja* se stala izmicati; i, da se valjda ne pomiešaju s Hrvatima, povukoše se u šumadinsku *ekavštinu*«. ⁷⁷

9. Kada je »Narodni list« prenio već citirani članak iz »Obzora« pod naslovom »Pogled na hrvatsku književnost 1876« (Obzor, br. 35—79, 1877), to je izazvalo negativan odjek u »Dalmati«, u članku pisanom ijekavskim govorom i fonološkim pravopisom. Dopisnik prigovara što je u spomenutom članku pisac obuhvatio i srpsku književnost, a trebalo je govoriti samo o hrvatskoj, kako stoji u naslovu, dakle smatra da ipak postoje dvije književnosti, hrvatska i srpska, iako se tvrdilo da je riječ o jedinstvenoj književnosti i jedinstvenom, istom jeziku, te da su hrvatski i srpski nazivi tek sinonimi.

Kritičar u »Dalmati« najprije se ne slaže s piscem članka da bi Hrvati imali sa Srbima jezik »po prilici jedan«, te citira Miklošičevu komparativnu gramatiku slavenskih jezika, ⁷⁸ gdje se tvrdi da je hrvatski jezik čakavština, dok je štokavština srpska. Prigovara Hrvatima i zbog toga što prekovelebitska braća »tako nemilo kvare naš lijepi jezik«. ⁷⁹

⁷⁵ Pavlinović, n. dj., 177.

⁷⁶ N. dj., 181.

⁷⁷ N. dj., 192. Tu Pavlinović nije uzeo u obzir stvarne razloge zbog kojih je većina Srba prihvatila ekavštinu.

⁷⁸ Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen von Franz Miklosich, Wien, 1852.

⁷⁹ Il Dalmata 1877, br. 39 i dalje.

»Narodni list« prenosi i 1879. članak iz »Obzora« (br. 72) gdje se ističe kako postoje dva naroda: hrvatski i srpski, koji se uglavnom razvijaju posve samostalno, ne obazirući se jedni na druge. Tu su dvije čitalačke publike, tvrdi se u članku, dvije publike za dvije književnosti, a tek se u višim krugovima narodnog života opaža neka međusobna pažnja, koja se primjećuje u najvišoj hrvatskoj ustanovi, u Akademiji, dok se drugdje to i ne opaža.⁸⁰

Pokazuje se zatim besmislenost tvrdnje da bi Hrvati i Srbi bili jedan narod, što se ilustrira i tada svježom činjenicom što Stojan Novaković nije dopuštao A. Paviću da bi se kosovske pjesme mogle nazvati i hrvatskim imenom, iako se uvijek ponavljalo kako su Srbi i Hrvati jedan narod. U vezi s tim postavlja se ovakva dilema: »Ako li su Hrvati i Srbi jedan narod, ako li im nije moguće granice naći, mi bi rado znali, kako se može utvrditi: ovo su pjesme samo srbske — pa makar i pjevale događaj iz srbske povjesti. U Biogradu nekako su odveć ponositi na svoje ime (a mi im dajemo pravo) te vrlo rado sav narod zovu Srbskim. Neka nam zato u Biogradu ne zamjere, ako i mi ljubimo svoje ime, te zovemo sav narod Hrvatskim.«

Autonomaški list »Il Dalmata«, u kojem se sve više nalazi priloga i srpskih suradnika, kritizira taj spomenuti članak prenesen iz »Obzora« i još neke druge što ih ovdje nisam posebno spomenuo. Ponovo se izvlače stare teorije o tome kako je pravo hrvatsko narječje čakavsko (ili i kajkavsko), ali ne i štokavsko, te se ističe kako je Gaj počeo svoje *Novine* i *Danicu* izdavati kajkavskim narječjem, a od 1836. su »ilirci počeli upotrebljavati srpski dijalekat učinivši tako prvi korak u sjedinjenju jezika«. Sve se to najprije događalo pod imenom ilirskim, kasnije je to ime nestalo, a Hrvati napustiše kajkavsko narječje te preuzeše »štokavski ili srpski«, što ga oni »svedoše na kalup svoga primitivnog dijalekta i pokrstiše imenom hrvatskog jezika«. Rekli Hrvati što im drago, ostaje činjenica »da oni i danas upotrebljavaju srpski jezik nazivajući ga imenom države — hrvatski«.

Zbog toga štokavski dijalekt, veli se dalje u »Dalmati«, nije Hrvatima u pravom smislu svoj, oni ga uče po bibliotekama, od dubrovačkih književnika, a ne iz usta naroda. Hrvati su skovali svoj jezik jer ga pravo ne poznaju. Kada su se probudile stranke u Dalmaciji, autonomaška je stranka negodovala protiv takva jezika nazvavši ga »barbarskim jezikom«. Jezgra je toga jezika iskvarena, kako se to može razabrati iz »Vijenca«, stranim elementom, sintaksa je »kukavna i jadna« i sve je »nešto na silu ispotezano«, što ne dolikuje duhu našega jezika.⁸¹ To više nije bila samo jezična kritika, nego oštrice na račun hrvatskih narodnjaka u Dalmaciji i sjevernoj Hrvatskoj.

⁸⁰ Narodni list, 1879, br. 72.

⁸¹ Il Dalmata, 1879. — Iste godine 1879. izašlo je i drugo izdanje Mikloušičeve knjige »Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen«. Još je u prvom izdanju 1852. Miklošič o Hrvatima pisao ovo:

»So ausgemacht es unter den gelehrten ist, was man unter Serben zu verstehen habe, so wenig ist dies hinsichtlich der Chorvaten der fall. wir verstehen unter letzteren die bewohner der inseln und eines theils der ostküste des adriatischen meeres, von dem von Slovenen und Chorvaten gemeinschaftlich bewohnten Istrien bis gegen Ragusa, welches Serben inhaben. im nordosten grenzen diese Chorvaten an die Slovenen, im südosten an die Serben: die grenzen sind nach keiner seite hin genau ausgemittelt. die Chorvaten unterscheiden sich sprachlich von beiden am auffallendsten durch das fragepronomen ča für kaj der Slovenen und što der Serben. sie waren zweifelsohne ehemals ausgebreiteter als heutzutage und theilen

Događaji koju su nastupali učinili su sva ta pitanja još zaoštrenijim i na nacionalnom i političkom planu. Klaić je, doduše, 1877. ustvrdio svojim autoritetom: »Za mene ne postoje dvije narodnosti: srpska i hrvatska, nego dva plemena istoga naroda, komu se sprema slavna budućnost pod svetom zastavom slobode. Tko bi u krilu zajedničke domovine htjeo stvoriti dvije narodnosti sa različitim težnjama, provrgao bi i jedne i druge u robove i u žrtve tudjinskoga lukavstva i nasilja.«. Ali — uza sve Klaićeve dobronamjerne težnje — proces diferencijacije između srpstva i hrvatstva nije se više mogao zaustaviti, pogotovu kada je »pitanje budućnosti Bosne i Hercegovine postalo najzad pitanjem dviju različitih državnih koncepcija. Iako se takav razvoj nije dao spriječiti jer se u njemu odrazila općenita tendencija u oblikovanju pojedinih južnoslavenskih nacija, ipak se ne može poreći da je upravo u to vrijeme Pavlinović te opreke svojim pisanjem još više produbio«. ⁸²

Sve je to imalo određenog utjecaja ne samo na nacionalnom planu nego je pod posebno osvjetljenje stavilo i jezična i pravopisna pitanja.

mit den Slovenen das schicksal, dass ihre sprache fortwährend von dem serbischen zurückgedrängt wird. die geringen verschiedenheiten des chorvatischen und serbischen haben mich bestimmt sie unter einem zu behandeln« (Einleitung, IX).

— S obzirom na slovački književni jezik Miklošič veli: »Beim čechischen habe ich zugleich die hauptsächlichsten abweichungen des slovakischen dialectes angeben. so wichtig dieser dialect für den sprachforscher ist, so sehr ist es zu bedauern, dass die Slovaken in unseren tagen denselben zur schriftsprache zu erheben sich abmühen. schade um zeit und kraft, die, zum abbruch veredelnden und nützlichen wissens, und unfruchtbaren, weil wissenschaftlicher grundlage ermangelnden grammatischen untersuchungen zersplittert werden (IX-X).

U Sadržaju knjige naći ćemo samo ove jezike: altslovenisch, neuslovenisch, bulgarisch, serbisch, kleinrussisch, russisch, čechisch, polnisch, oberserbisch, nieder-serbisch.

U spomenutom 2. izdanju svoje knjige (392) Miklošič priznaje da su štokavci ikavci Hrvati, ali ne svi:

»Die ikavci sind jedoch nicht alle Chorvaten, čakavci; es gibt auch ikavci, die rein serbisch sprechen, nur dass sie aslov. ê durch i ersetzen: diese haben mit den Serben, dieselben sitten und gebräuche, während andere, abgesehen von einzelnen ihnen eingentümlichen ausdrücken, auch in der betonung vom serbischen abweichen. Dieser unterschied der ikavci wird wohl dadurch veranlasst sein, dass sich die ersten früher serbisierten als die letzteren [...].

Desetak godina nakon toga Tomo Maretić je u Radu JAZU 112 (Život i rad Franje Miklošića) rekao i o tome svoj sud: »Štokavce ikavce broji Miklošič od najveće česti među Hrvate, i tu mu se može samo toliko prebacivati, što ih nije sve među Hrvate ubrojio, jer nevidim pravi razlog, za što bi jedni (ikavci) na ime Dalmatinci, Slavonci, katolici po Bosni, Hercegovini i njeгдаšnjoj vojnoj Krajini bili Hrvati, a drugi (na ime Bunjevci) za što bi bili Srbi«.

Miklošič je razlikovao hrvatski i srpski jezik, kako se vidi iz 2. izdanja spomenutog djela, str. 392:

»Hier möge noch bemerkt werden, dass mir serbisch und chorvatisch als zwei Sprachen gelten, und dass ich den Ausdruck *jezik srpski ili hrvatski* für falsch halte. Selbstverständlich darf diese ansicht nicht als versuch gedeutet werden, beiden völkern die bahnen der politik zu weisen: sie bedürfen einander.

⁸² Šidak, n. dj., 110.

Godine 1878. javio se u Dubrovniku »Slovinac«.⁸³ Pavlinović je Srbiji poricao ulogu Pijemonta u stvaranju Jugoslavije, jer bi ona »htjela da na razvalinama inih naroda i država sagradi samo Veliku Srbiju«, dok je skupina oko »Slovinca« u Dubrovniku s velikom nadom gledala upravo u Srbiju. Želja je časopisa bila da bi se nacionalne opreke smirile i ublažile u duhu »slovinstva«, ali je on ipak »zahtjev za sjedinjenjem s Hrvatskom podredio najzad svojim simpatijama za Srbiju i Crnu Goru, koje su g. 1878. stekle punu nezavisnost«, dok se uzdrmana sloga nije mogla ponovo uspostaviti neutralnim »slovinstvom«.⁸⁴

List je izlazio od 1878. do 1884, a pored književnih priloga i članaka iz opće kulture donosio je i članke iz područja jezičnih znanosti. List je zagovarao Karadžićev tip književnog jezika, preporučivao fonologiju »koju rabe najviše Srbi, a ne će ni da čuje za etimologiju, koju rabe najviše Hèrvati«, kako mu je prigovarala »Katolička Dalmacija«.⁸⁵ Dok je spomenuti list kritizirao jezičnu politiku »Slovinca«, »Srpski list« se, naprotiv, slagao s dubrovačkim narodnjacima u obrani Karadžićeva pravopisa,⁸⁶ ali ne i u drugim pitanjima.⁸⁷

»Slovinac« je tražio jedinstvo svih Južnih Slavena u zajedničkom jeziku — u doba kada je to bilo već posve nestvarno. Šenoa konstatira u »Vijencu« 1878. da je prijedlog o jedinstvu Južnih Slavena dao još 1835. Ljudevit Gaj, ali se ilirizam razbio ne možda zbog Hrvata, pa kad drugi »nijesu hćeli usvojiti općenitog imena, moradoše se Hrvati povratiti na svoje posebno ime«.⁸⁸ Šenoa ozbiljno sumnja da bi Bugari htjeli u to doba prihvatiti hercegovačko štokavsko narječje, jer je njihov jezik suviše udaljen od našega, »jer će oni imati svoju državu, jer Bugara ima do 6 milijuna«. Više nade ima da bi se Slovenci mogli pridružiti zajedničkom jeziku, jer njihove knjige novijega vremena na to naginju, »mislimo dapače da bi oni to davno izveli da im ne sjedi za vratom nasilje njemačke birokracije«. Hrvati bi prihvatili takav naziv, ali je pitanje hoće li to prihvatiti Srbi. »Dubrovački *Slovinac* veli da se neće protiviti. Bit će nam drago. Molimo za odgovor.« Tako je Šenoa završio to razmatranje.⁸⁹

Do potpunog prijeloma između Hrvata i Srba u Dalmaciji došlo je 1879. Nije uspio ni pokušaj da se uoči otvorenja Dalmatinskog sabora 1880. pronađe neka mogućnost suradnje između Narodne stranke i novoosnovane Srpske

⁸³ Nikola Ivanšin obradio je u svojoj disertaciji *Časopis »Slovinac« i slovinstvo u Dubrovniku*, Rad JAZU, 324, 1962, 171—245, problematiku u tom časopisu s kulturno-historijskog i naročito s književnog aspekta, ne ulazeći potanje u jezičnu problematiku.

⁸⁴ Šidak, n. dj., 111.

⁸⁵ Katolička Dalmacija, 1879, br. 85, 7. XI.

⁸⁶ Srpski list, 1881, br. 50, 52; 1882, br. 8.

⁸⁷ Godinu dana prije prestanka lista, 1883, pošao je Pero Budmani u Zagreb da bi nastavio Daničićev rad na izradi Akademijina Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika, kojega se prvi svezak pojavio godine 1880. u Daničićevoj redakciji.

⁸⁸ Ime »Slovinac«, Vienac, 1878, br. 26, cit. prema A. Šenoa, n. dj., 443.

⁸⁹ Na i. mj. — »Slovinac« bi trebalo posebno obraditi s jezičnog aspekta, što je zadatak posebnog proučavanja. Zahvaljujem prof. dru N. Ivanišinu na nekim korisnim uputama u vezi sa »Slovincem« i jezičnim priložima u njemu.

narodne stranke, koja se protivila sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i tražila da se Dalmacija pripoji Bosni i Hercegovini, a pri tom uspostavljala čvršću suradnju s autonomašima u Saboru.

10. S obzirom na pitanja tipa književnog jezika u ovom razdoblju karakteristična je interferencija više jezičnih utjecaja. U Dalmaciji su svjesni da još ne postoji jedinstveni način pisanja, nego više jezičnih struja. U časopisu »Iskra« pokazat će se 1884. šarolikost u jezičnim osobinama te će se istaknuti kako posebnim načinom piše Zagrebačka škola, posebnim Dalmatinci (spominju posebno Pavlinovića), zatim Dubrovčani (s listom »Slovinac« koji se posebno spominje) i južno-istočna strana (S. M. Ljubiša), najzad sjeveroistočna strana (Beogradska škola).

Iako M. Kušar ističe kako je »ikavski izgovor najbitnijom razlikom narečja zapadnoga (hrvatskoga) prema ekavskom istočnom (srbskom)«, ipak se posebno cijeni samo ijekavski govor kada je riječ o zajedničkom jeziku Srba i Hrvata, jer »južni jekavski izgovor držim *symbolom* združenja i pomrijenja, te je zato jedino on dostojan da uđe u knjigu«. ⁹⁰ Ali se već u idućem broju (1884) posebno naglašava da se varaju oni »koji misle, da su Srbi unieli svoj jezik među Hrvate, te da su ovi zadnji navlaš u književnosti poprimili srbski jezik«. Kačić, koji je pisao štokavštinom, nije se u tome poveo za Dubrovnikom, nego se držao svoga jezika koji se govori u Makarskom primorju. Isto tako piše izvornim jezikom i narodnim duhom Makaranin Mihovil Pavlinović, zemljak Kačićev, pa treba cijeliti takve pisce kao što su Pavlinović, Ljubiša, Karadžić i Milićević. ⁹¹

Iste godine kada je objavljen zapaženi članak u »Iskri« — da i to još napomenem — Maretić je oštro napao pristaše Zagrebačke filološke škole, ⁹² a posebno Adolfa Vebera Tkalčevića. Unatoč Veberovu protestu što ga je iznio u ocjeni oglednog primjerka Akademijina rječnika, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika počeo će od 1880. izlaziti jezikom i pravopisom Karadžićevim, pod uredništvom Đure Daničića. U »Vijencu« se već javljaju Maretić i Broz koji propagiraju fonološki pravopis i Karadžićev jezični tip. Sve će to imati određeni odjek u Dalmaciji.

Pitanje fonologije i etimologije našlo se i pred Dalmatinskim saborom 1883, gdje su se sukobila mišljenja L. Zore i M. Pavlinovića. Luka Zore, »dolazeć iz Dubrovnika i videć žalostni razdor između braće«, želi nepristrano o tome govoriti, pa spominje tri pitanja s obzirom na jezičnu problematiku što bi ih trebalo riješiti: Kako da se zove naš jezik? Koji je? Kako da se piše? Ako je zaključeno da se naziva »srpsko-hrvatski«, to je s političkog gledišta dobro, ali nije s naučnog. Na pitanje koji je naš jezik, odgovara da je to hercegovački štokavski, koji se dijeli na jekavski, ekavski i ikavski, a književni je jekavski. Zdušno se zalaže i za fonološki pravopis. ⁹³

Narodni zastupnik Pavlinović izražava u Saboru svoje neslaganje s Lučkom Zorom, napominjući kako je naziv *srpsko-hrvatski* »sa filološkog gledišta hibridni naziv, jer ili su dva jezika ili jedan«. S obzirom na izgovor

⁹⁰ Iskra, 1884, br. 17.

⁹¹ Iskra, 1884, br. 20.

⁹² Vienac 1884, br. 34, 35.

⁹³ Narodni list, 21. VII 1883, br. 55.

veli da nije siguran da bi jekavski izgovor bio najljepši, iako je to Karadžić tvrdio. Uostalom oni »koji su najviše imali sliediti Vuka, ti su najprvi njemu ustali, od njega se odvrnuli i sbjegli se u ekavštinu.«⁹⁴ Srbi se dakle uvelike ne drže Karadžičeve jekavštine a, uostalom, veliko je pitanje, nastavlja Pavlinović, predstavlja li jekavština najljepši izgovor, na koje se pitanje »od Duna do mora odgovara grlec ikavski ugodni razgovor fra Andrije Kačića kao nijednu drugu knjigu«.

S obzirom na upotrebu fonološkog pravopisa Pavlinović nije uvjeren da je takav način pisanja i najbolji i najprošireniji među drugim jezicima, ističući kako se i Francuzi i Englezi služe etimologijom, a od Slavena »skoro svi, najpače Rusi«. Bilo je — veli — prigovora da se pravopisom ne treba baviti s političkog aspekta, ali raspravljati o tome »s uzroka političkoga nije toliko kukavno po Hrvate, kad je to učinio nedavno i sam Bismark. Hrvati dakle nisu u lošem društvu.« Očito je pri tom Pavlinović mislio na odluku pruskog ministarstva prosvjete 1876. da konferencija stručnjaka uredi pravopis kako ne bi dolazilo do čestih neujednačenosti i pravopisne samovolje u njemačkom školstvu. Kako se stručnjaci nisu mogli složiti, pisac W. Scheer je predložio da »pruska vlada [. . .] dekretuje pravopis«.⁹⁵

Pavlinović pored toga iznosi u Saboru i misao »da ovi politički narod hrvatski ima svoj jezik hrvatski«, te da kao političko zastupstvo stvara zakone za taj politički narod, a ne bavi se »pravilim pravopisnim i disertacijami filologičnimi«. Hrvati su znali, završava Pavlinović, sačuvati ime jeziku, narodu i kraljevini, pa kao što postoji jedan politički narod, tako postoji samo jedno ime jeziku: *hrvatsko*. »Prije ste znali razdvajati vjerom, pa izgovorom, pa sad eto pravopisom i slovim, da se napokon došlo do jezika nehrvatskoga, pa i do misli nehrvatske«.⁹⁶

Dalje razmatranje toga pitanja prelazi već granice ove radnje. Mogu ipak u sasvim kratkim crtama napomenuti da se, uz određeno protivljenje, fonologija ipak uvodi u dalmatinsko školstvo, pošto se uvela u školstvo u sjevernoj Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini i u Srbiji.⁹⁷ Prema izvještaju vladina povjerenika Strölla, u dalmatinske se škole konačno uveo Brozov fonološki pravopis, po kojemu su pisane sve knjige za osnovne škole.⁹⁸

⁹⁴ Ugledni srpski filolog Stojan Novaković napisao je 1888. u članku »Negovanje jezika srpskog« zašto preporučuje istočni, ekavski govor. Takav je govor, rekao je, »podesniji za širenje«, pa on treba da u budućnosti »srpskom književnom jeziku i dalje privlači ona plemena koja su na prekretnici među Srbima i Bugarima, a koja su položajem mesta, trgovačkim i kulturnim vezama i komunikacijama pozvana da uđu u narodnu zajednicu s nama, u kojoj su se i u staro vreme nalazila«. Glas Srpske kraljevske akademije, 10, 68. Usp. S. Ivšić, Etimologija i fonetika u našem pravopisu, Hrvatski jezik, 1938, br. 1, str. 12, bilješka.

⁹⁵ L. Mrazović, Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, Vienac, 1877, br. 11, 13. i 14.

⁹⁶ Narodni list 1883, 21. VII.

⁹⁷ A u Hrvatskoj je uveden fonološki pravopis ne samo u škole nego i u izdanja Matice hrvatske. Vjekoslav Klaić izjavio je jednom prilikom da je to Matica hrvatska učinila »zaradi Bosne, jer je vlada ondje učinila jedno i drugo«, tj. uvela fonološki pravopis i starije oblike u množini dativa, lokativa i instrumentalata zamijenila novijima. Usp. Ivšić, n. dj., 13.

⁹⁸ Narodni list, 1900, br. 27. — Sada se više ne napada fonološki pravopis u osnovnim školama, nego zastupnik Perić ustaje protiv Luke Zore i Borčića koji da rade na tome da se prekine kulturna i umna veza između zagrebačkog i dalma-

11. Ako na kraju promotrimo osmi decenij XIX stoljeća u dalmatinskoj Hrvatskoj, u kojem dolazi do afirmacije narodnog jezika u javnom životu, do njegove znatnije proširenosti pa i veće izgrađenosti i upotrebljivosti, može se ustvrditi da je to bio decenij uspjeha. Narodna je stranka napokon pobijedila, hrvatski se jezik sve više uvodio u školstvo, osamdesetih godina postaje i službeni jezik u Dalmatinskom saboru, iako je u praksi i u stvarnom ostvarivanju dobivenih bitaka trebalo još borbe, upornosti i dosljednosti.

Treba napomenuti da su 1880. pohrvaćene napokon i srednje škole u Dubrovniku i Splitu, a 1882. Narodna je stranka pobijedila i u Splitu. Time je borba za gradske općine i za građanstvo u Dalmaciji bila uglavnom završena.⁹⁹

Godine 1883. talijanski je jezik prestao biti službenim jezikom u Dalmatinskom saboru i Zemaljskom odboru. Na Pavlinovićev prijedlog Sabor je 20. srpnja 1883. donio zaključak: »Jezik sabora i zemaljskog odbora jest narodni jezik hrvatski ili srbski. Tim jezikom se razpravlja, pišu saborski zapisnici, glasuju zakoni, predlozi i zaključci, i dopisuje se sa svakom vlasti. Uz sabor, zemaljski odbor tim jezikom piše, uređuje unutrenje knjige, sve poslove, riešitbe, ogleđnice i dopise. Zastupnicima ostaje prosto u saboru govoriti, podnositi priedloge i talijanski.«¹⁰⁰ Nakon kraće rasprave taj je prijedlog primljen a predlagatelj Mihovil Pavlinović, i izvestitelj Zemaljskog odbora, dr Miho Klaić, ukratko su ga obrazložili.

Edo Bulat uspio je uz to da se u Carevinskom vijeću poništi odluka Vrhovnog suda od 1882. o talijanskom jeziku kao jedinom jeziku sudova u Dalmaciji i Istri. Prema Bulatovu prijedlogu koji je i usvojen (»lex Bulat«) »jedna i druga stranka i njihovi pravni zastupnici imaju se u svojih govorih služiti kojim od jezika, što su u zemlji običajni [...]«

Međutim, provođenje zakonskih propisa nailazilo je na velike teškoće u praksi, što je ogorčilo narodnjake te su o tome oštro pisali u »Narodnom listu«, koji je zbog toga bio cenzuriran i plijenjen. Borba za narodni jezik nije bila time završena. Njegovu uvođenju »u državnu upravu kao unutarnjeg službenog jezika austrijska se vlada energično odupirala. Rješavanje jezičnog pitanja u Dalmaciji ovisilo je, naime, o općem stanovištu austrijske vlade prema jezičnom pitanju u njemačkim pokrajinama austrijskog dijela Monarhije, gdje su jezične bitke predstavljale osnovni oblik nacionalnog otpora.«¹⁰¹

tinskog školstva. Perić predbacuje Zori da se nalazi u društvu srpskih i talijanskih listova koji nastoje da se omalovaži sve što dolazi iz Hrvatske. Neki bi htjeli, veli Perić, da se zbace knjige što dolaze iz Zagreba te da se dalmatinskim stručnjacima povjeri pisanje novih školskih knjiga, kako bi, navodno, u njima bio bolji jezik. Doista je austrijska vlada tražila da se otklone u Dalmaciji knjige iz Zagreba, za potrebe osnovnih škola, ali se to čini zato da bi se tiskale posebne knjige u Dalmaciji u kojima se hrvatsko ime malo ili nikako ne spominje. Uz dužno poštovanje prema znanstvenom liku Marcela Kušara zastupnik Perić napominje kako je nakon zagrebačke Hrvatske čitanke došla Kušarova »Čitanka« bez hrvatskog imena u naslovu knjige, što nije ispravno, pogotovu što se hrvatsko ime izbjegava i u tekstovima. Dalmacija je jedno sa sjevernom Hrvatskom, zaključuje Perić, pa može upotrebljavati i njezine čitanke za osnovne škole.

⁹⁹ Grga Novak, Povijest Splita III, 353—364.

¹⁰⁰ Gajo Bulat, Jezično pitanje u kraljevini Dalmaciji. Bilješke i Izprave. Split 1900, 6.

¹⁰¹ Šidak-Gross i dr., n. dj., 165.

Nekoliko godina kasnije Klaić je izjavio kako ih je vlada s obzirom na jezična pitanja izigrala, pa će u svakom zasjedanju Sabora uporno, ali i uzaludno zahtijevati uvođenje narodnog jezika kao službenoga. »Ta je težnja u vrijeme relativnog učvršćenja dualizma još jedino što spaja Narodnu i Srpsku strnaku. Upravo neuspjeh u jezičnom pitanju odražava slom političke taktike Narodne stranke u osamdesetim godinama.«¹⁰²

Jezična će se pitanja u Dalmaciji definitivno riješiti tek mnogo kasnije, 1912.

R é s u m é

QUELQUES PROBLÈMES LINGUISTIQUES ET CULTURELS DANS LA HUITIÈME DÉCENNIE DU 19e S. EN DALMATIE

Les »narodnjaci« (les populistes) de Dalmatie attachaient une grande importance à l'introduction de la langue nationale dans la vie publique quoique cette lutte était de longue durée et très difficile. Ils étaient conscients qu'on arrive au but proposé seulement peu à peu, en persistant et avec fermeté. Le parti national a réussi au cours de dix ans (1862—1870) d'un travail persévérant de réaliser aussi dans le domaine de la langue des certains résultats, et surtout après 1870, année qui signifie un tournant historique aussi dans la politique concernant l'emploi de la langue en Dalmatie où la langue italienne cesse d'être la langue unique des comptes-rendus de la diète et des informations. C'est alors qu'on continue avec plus d'acharnement une lutte pour la reconnaissance des droits de la langue croate dans la vie publique en général.

L'auteur relate en détails l'historique de ces événements. Les aspects différenciés en ce qui concerne les problèmes de la langue dans la Croatie du Nord, l'acceptation du type de la langue de Karadžić en Serbie et l'influence qu'a exercée Karadžić dans une certaine mesure sur les problèmes de la langue en Croatie, surtout en ce qui concerne la nouvellement fondée Académie Yougoslave des sciences et des beaux-arts de Zagreb, l'évolution de l'orientation nationale et des rapports dans le Parti national et en Dalmatie en général — c'est tout cela qui a eu une certaine influence aussi sur les événements en Dalmatie où déjà apparaissent des diversités en ce concerne les problèmes de la langue. L'influence de l' »école philologique zagréboise« est très grande, mais aussi du type de la langue de Karadžić. Apparaissent aussi les dernières tentatives d'ériger la »ikavica štokavienne« sur le piédestal de la langue littéraire croate où jouent un certain rôle les différenciements mentionnés des aspects concernant les problèmes de la langue.

Après avoir présenté en détail les caractéristiques orthographiques et grammaticales de la presse en Dalmatie de ces temps, l'auteur prend en considération la grammaire croate de Parčić, écrite en italien. Il constate qu'elle est pour la plupart écrite sur la base de la langue de l' »école philologique zagréboise«, ce qui fit qu'elle a été louée à party par A. Veber-Tkalčević. A part, l'auteur a analysé le problème du »chant de cygne« de Kuzmanić qui postulait sans compromis que la langue croate littéraire soit fondée sur le parler ikavien (une polémique dans le journal »Il Dalmate« de 1873) ce qui ne fut pas accepté.

¹⁰² N. dj., 166.

L'auteur tâche ensuite d'illustrer, à la base de ce qui a été écrit dans les journaux «Il Dalmata» et «Le Journal National» («Narodni list»), les différents aspects concernant la langue littéraire qui ont été proposés par les ouvriers publics serbes et croates qui écrivaient dans ces journaux. Il est vrai que les uns et les autres estiment le «parler du peuple» et Karadžić, tout de même les écrivains croates apparaissent comme beaucoup plus approchés à la pensée que la langue du peuple doit être ennoblie pour qu'elle puisse devenir «une puissance supérieure du parler du peuple» et que Karadžić ne peut pas être un modèle constant et unique pour tous les problèmes de la langue.

L'auteur parle aussi sur la pensée des membres du Parti national concernant le problème de la dénomination de la langue littéraire (le slovinski, le serbo-croate, ou le croate, proposé par M. Pavlinović) comme aussi sur la différenciation de plus en plus accusée entre la serbicité et la croaticité des habitants de Dalmatie ce qui fut auparavant neutralisée dans une certaine mesure par le nom de slavicité («slovinstvo»).

Dans la huitième décennies du 19ème siècle, la langue nationale obtient une affirmation complète dans la vie publique, elle est de plus en plus édifiée et répandue dans la société ce qui nous autorise de constater qu'elle était déjà dans ces temps-là une langue officielle et officiellement reconnue quoique les problèmes de la langue officielle seront définitivement décidés seulement beaucoup plus tard, c'est-à-dire en 1912.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb